

פעולת קיביה בזיכרון הציבורי הישראלי, 1953-1985

אפרת זקבן

המאמר מוקדש לזכרה של אמי מורתי האהובה,
ד"ר עפרה קליסקי, שנפטרה טרם פרסומו.

מבוא

אור ל-13 באוקטובר 1953 הטילו מסתננים מירדן רימון אל בית משפחת קניאס ביהוד. כתוצאה מהפיצוץ נהרגו אם המשפחה ושניים מילדיה, בנימין בן שנה וחצי ושושנה בת ארבע. זו לא היתה הפעם הראשונה שאזרחים ישראלים נרצחו בביתם, אבל הפעם, אולי בשל מותם של שני ילדים קטנים, הוגדשה הסאה. ככל הידוע למחרת נפגש ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, ששהה אז בחופשה בטבריה, עם ממלא מקום שר הביטחון פנחס לבון, עם הרמטכ"ל מרדכי מקלף ועם ראש אגף מטה (אג"ם) האלוף משה דיין. משה שרת - שר החוץ וממלא מקום ראש הממשלה (שכיהן כראש ממשלה בפועל) - לא הוזמן.¹ בפגישה הוחלט להגיב בחריפות נגד ירדן והוצע שהיעד העיקרי לתקיפה יהיה

1 בני מוריס, *מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956*, עם עובד, תל אביב 1996, עמ' 274-275. ביולי 1953 יצא בן-גוריון לחופשה ממושכת שלאחריה, בדצמבר אותה שנה, פרש לשדה בוקר. שרת התמנה בינתיים לראש הממשלה, ולבון לשר הביטחון. כמה חודשים מאוחר יותר, ב-26.1.1954, הושבע שרת לראש ממשלה, אבל אף שהיה אחראי לנעשה במדינה, לא תמיד היה מודע למעשיהם של הכפופים לו: יחיעם ויץ, 'משה שרת, יומנו והמאבק על נורמות מוסריות בעשור הראשון למדינה', *גשר*, 139 (1999), עמ' 55. היחסים בין שרת לדיין לוו בחשדנות מתמדת. דיין סבר שמדיניותו המתונה של שרת שגויה וכי 'הוא איננו מחונן בעצמה, בתקיפות ובכושר המנהיגות הדרושים לישראל': משה דיין, *אבני דרך*, עידנים ודביר, תל אביב 1976, עמ' 137; ואילו שרת חשש שדיין יסלים את המצב בגבולות: 'כושר המזימה המופלג של הרמטכ"ל החדש', כתב ביומנו, 'יהיה שורש פורה סיבוכים': משה שרת, *יומן אישי*, א, ספרית מעריב, תל אביב 1978, עמ' 29, תרשומת ליום 12.10.1953. מערכת היחסים בין שרת ללבון היתה מורכבת ורצופה מחלוקות אף יותר: לבון לא קיבל את מרותו של שרת כראש ממשלה, הדיר אותו מענייני ביטחון והעלים ממנו מידע; דיין, *אבני דרך*, עמ' 139. בסוף פברואר 1955, בשל 'העסק הביש', נאלץ לבון להתפטר, בן-גוריון חזר למשרד הביטחון ובי-2 בנובמבר חזר גם למשרד ראש הממשלה.

הכפר קיביה, שנמצא כ-30 קילומטרים מצפון-מערב לרמאללה וכ-6 קילומטרים מצפון למודיעין עילית. כפר זה צוין בדוחות המודיעין של צה"ל כאחד מבסיסי ההסתננות. יעדי המשנה, כך הוחלט, יהיו הכפרים נעלין ושוקבא. כפרים אלה נבחרו אף שלא היה ידוע על קשר ישיר בינם ובין הרצח ביהוד. הפיקוד על הפעולה נמסר לרס"ן אריאל שרון, מפקד יחידה 101, שהוקמה כחודשיים וחצי לפני כן. בלילה שבין 14 ל-15 באוקטובר פשטו כוחות צה"ל מגדוד 890 של הצנחנים ומיחידה 101 (שזו היתה להם הפעולה הצבאית רחבת ההיקף הראשונה) על שלושת הכפרים. בפעולה נהרגו 69 חיילים ואזרחים ירדנים, והיא עוררה סערה בארץ ובעולם בשל היבטיה המוסריים, המבצעיים והמדיניים.

מאמר זה יעסוק בדרך שבה הוצגה פעולה זו בשיח הציבורי בישראל מיד לאחר ביצועה, ויתמקד בעיקר בשאלה כיצד נחרטה הפעולה בזיכרון הציבורי הישראלי (היהודי) במהלך 30 שנים שחלפו מאז ביצועה – עד אמצע שנות השמונים של המאה ה-20, אז התקבע דימויה של הפעולה בזיכרון הציבורי הישראלי. במאמר אבחן כיצד קרה שפעולה שזכתה להסכמה ציבורית רחבה יחסית בעת ביצועה וזמן קצר לאחר מכן, לכל הפחות בשיח הציבורי, נהפכה ברבות הימים למושא לגינוי ולביקורת.

דרך הצגתה של הפעולה באמצעי התקשורת העיקריים מאמצע שנות החמישים ועד אמצע שנות השמונים יש בה כדי לשפוך אור על רוח התקופה המשתנה, על השימוש הבררני והמניפולטיבי שנעשה בעבר ההיסטורי לצורכי חברת ההווה ועל המאבק הפוליטי בין קבוצות בחברה שנאבקו להשליט את הזיכרון הרצוי בעיניהן.² זאת ועוד, העיסוק בפעולת קיביה הוא נדבך בדיון רחב יותר על עיצוב השיח הציבורי ביחס לפעולות התגמול של שנות החמישים ועל התמורות שחלו בחברה הישראלית ובערכיה. יתרה מזאת, פעולת קיביה היא מעין זכוכית מגדלת לדילמות שבאמצעותן בחנה החברה הישראלית, ועודנה בוחנת, את זהותה: המתח בין השימוש בכוח צבאי ובין ערכי המוסר בחברה שביקשה לראות בעצמה חברת מופת מוסרית; מתן הכשר לפעולות צבאיות ולתוצאותיהן גם כשאין הכרחיות או מוצדקות; והשאיפה לטפח חברה של 'עברים חדשים', חסונים בגופם ובנפשם, אל מול השלמה לא תמיד מודעת עם בעיות מוסריות.

במחקר שמבקש לבחון את השיח הציבורי עולה השאלה המתודולוגית האם השיח המוצג באמצעי התקשורת אמנם מייצג את 'השיח הציבורי', והאם שיח זה מבטא את הזיכרון הציבורי? אף שקיים קושי של ממש להעריך את תפוצתם של אמצעי התקשורת ואת דפוסי הצריכה שלהם בציבור הישראלי, נבחר השיח התקשורתי כמייצגו של הזיכרון

2 בהמשך לגישותיהם של מוריס הלבווקס (סוציולוג צרפתי שטען כי הזיכרון הציבורי הוא שימוש בררני ומניפולטיבי בעבר ההיסטורי לצורכי חברת ההווה) ומישל פוקו (פילוסוף צרפתי שסבר כי הזיכרון הציבורי הוא ביטוי למאבק פוליטי בין קבוצות ואינטרסים שונים על השלטת הזיכרון): Moris Halbwachs, *On Collective Memory*, University of Chicago, Chicago and London 1992, pp. 24-25; Paul Hutton, *History as an Art of Memory*, University Press of New England, Hanover 1993, p. 76; Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, Pantheon Books, New York 1972, pp. 3-17

הציבורי משתי סיבות עיקריות: האחת – כמעט שאין אפשרות לבחון בהווה את הלכי הרוח העיקריים של העבר שלא באמצעות אמצעי התקשורת, שהם אחד המקורות העיקריים והנגישים ביותר לתקופה הנדונה; והאחרת – על פי אחת הגישות במחקר, הזיכרון הציבורי הוא תוצר של תחרות בין כמה סוגים של שיח ציבורי על העבר שמתקיימים בו־זמנית ומתחרים ביניהם בכל זמן נתון על עיצוב השיח הדומיננטי.³ מכיוון שכך, השיח שזכה לביטוי הנרחב ביותר בתקופה הנדונה – במקרה זה השיח התקשורתי – הוא שעיצב את הזיכרון הציבורי על פעולת קיביה.

הרקע לפעולה – מדיניות הגמול בראשיתה

על פי אומדנים כ־750,000 מערביי ארץ ישראל נהפכו במהלך מלחמת העצמאות לפליטים בארצות ערב השכנות, בין היתר בגדה המערבית, אז בשליטת ירדן.⁴ תופעת ההסתננות של הפליטים ושל כנופיות מקרב תושבי הכפרים בגדה המערבית וברצועת עזה אל תוך שטח מדינת ישראל כבר החלה בימי ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות, בקיץ 1948. ההסתננות הביאה לידי פגיעות ברכוש ובנפש ובמעמד של כוחות הביטחון הישראליים, ערערה על ריבונותה של המדינה ויצרה תחושות של חוסר ביטחון בקרב תושביהם של יישובי הספר, שהתלוננו 'ססויט רודף אותם'.⁵ בשנים 1949-1956 חצו עשרות אלפי מסתננים את הגבול לישראל, מהם למטרות התיישבות, אחרים למטרות גנבה או חבלה. מדיניות הגמול היתה מעוגנת בתפיסת הביטחון של היישוב כבר בשנות השלושים והארבעים של המאה ה־20, ובבסיסה עמדו שלושה עקרונות: ענישת המבצעים, נקמה בהם והרתעה ישירה שלהם ושל סביבתם מביצוע מעשים דומים בעתיד.⁶ במענה על בעיית ההסתננות נערכו כבר בשלהי 1948 פעולות התגמול הראשונות, שהתאפיינו בפשיטה של יחידות קטנות מעבר לגבול ובירי לעבר מטרות או מיקושן. לרוב בוצעו הפעולות נגד מסתננים שנודע כי הם אלה שגנבו וחיבלו בשטח ישראל. עד מהרה התברר כי במקרים רבים אי־אפשר לאתר את המבצעים עצמם, וצה"ל החל לתקוף, בכוחות גדולים יותר, כפרים או מאהלי בדואים, בעיקר ברצועת עזה ובגדה המערבית, שמתוכם או מקרבם יצאו המסתננים. משנת 1951 הוחלט למסד את פעולות התגמול ולהרחיב את היקפן: המודיעין הישראלי מיפה בהדרגה את הכפרים שהיו מעורבים בהסתננות, והורכבה רשימת יעדים בגדה המערבית וברצועת עזה.⁷

3 הסבר על גישה זו ראו: Jeffrey K. Olick, 'Collective Memory: The Two Cultures', *Sociological Theory*, 17, 3 (1999), pp. 336, 346.

4 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 19-20.

5 דברי י' לנדאו, ראש המועצה האזורית השרון התיכון, פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 23.6.1953, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), א-7653/12; מוריס, שם, עמ' 44-50.

6 מוריס, שם, עמ' 199.

7 מרדכי בר־און, 'פעולות הגמול כמערכת של הרתעה', בתוך: מוטי גולני (עורך), 'חץ שחור': פעולות

דא עקא, עד שלהי 1953 לא היו פעולות התגמול יעילות ולא השיגו את מטרתן – הרתעה של הערבים מהמשך ההסתננות והשבת הביטחון האישי לתושבי הספר. יתרה מזאת, במקרים רבים גילה הצבא אזלת יד ונכשל בביצוע משימות התגמול והביטחון השוטף שהוטלו עליו. כישלונן של יחידות צה"ל במשימות אלה הביא לידי הקמתה של יחידה 101 באוגוסט 1953, בפיקודו של אריאל שרון, לשם ביצוע פעולות תגמול והרתעה מעבר לגבול. בינואר 1954, חודשיים וחצי לאחר פעולת קיביה, מוזגה היחידה בגדוד הצנחנים 890, ומפקד היחידה, שרון, התמנה למפקד הגדוד, שנעשה הזרוע הביצועית העיקרית של מדיניות הגמול הישראלית.⁸

בכל תקופת פעולות התגמול התנהל ויכוח על המדיניות שעמדה בבסיסן, והוא גבר ככל שתכפו פעולות התגמול וגדלו ממדיהן. ויכוח זה – שהתנהל בדרך כלל בין קובעי המדיניות אך היו לו הדים מעל דפי העיתונות – היה חלק מפולמוס רחב יותר על מדיניות החוץ והביטחון של ישראל בין האקטיביסטים, ובראשם דוד בן-גוריון (ראש הממשלה עד יולי 1953 ומנובמבר 1955 ושר הביטחון עד יולי 1953 ומפברואר 1955), פנחס לבון (שר הביטחון מיולי 1953 עד פברואר 1955) ומשה דיין (הרמטכ"ל מ-6 בדצמבר 1953), ובין המתונים, שהמובהק שבהם היה משה שרת (ראש הממשלה מיולי 1953 עד נובמבר 1955 ושר החוץ עד יוני 1956). שרת אמנם היה השר הבולט מקרב מבקרי מדיניות הגמול, אבל הוא לא היה היחיד, וקבוצתו כללה את שרי מפא"י – זלמן ארן, קדיש לוז ופנחס ספיר; את שרי מפ"ם – ישראל ברזילי ומרדכי בנטוב; את שרי המפד"ל – משה שפירא ויוסף בורג; ואת שר המשפטים חבר המפלגה הפרוגרסיבית – פנחס רוזן.⁹

האקטיביסטים טענו שעל מדינת ישראל להוכיח את כוחה כדי לשרוד. השלום, לפי גישה זו, אינו בר השגה, והסכסוך הוא על עצם קיומה של המדינה. משום כך 'סיבוב שני' של מלחמה הוא בלתי נמנע, ועל כן דרושה מתקפת מנע ישראלית ורצוי אף התוויה של הגבולות מחדש, בייחוד לאורך הגבול עם ירדן. האסכולה המתונה, אף שחשה במצוקה הביטחונית ולא התכחשה לצורך בצבא חזק לשם המשך קיומה של המדינה, דגלה ב'מיתון הסכסוך' על ידי יצירת איזונים בין מדיניות הביטחון למדיניות החוץ, מאמץ דיפלומטי ומאבק על דעת הקהל הבין-לאומית, בד בבד עם ריסון צבאי ושאיפה לשלום ומתוך מתן תשומת לב לתודעה הלאומית של העולם הערבי.¹⁰

עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות ה-50, מערכות, תל אביב 1994, עמ' 102; מוריס, שם, עמ' 220-221.

8 דיין, אבני דרך, עמ' 114; אורי מילשטיין, ההסטוריה של הצנחנים, א, שלגי, תל אביב 1985, עמ' 218, 249-246; Ariel Sharon, *Warrior*, Simon & Schuster, New York 1989, pp. 74-75.

9 גבי שפר, 'פתרון כולל מול מיתון הסכסוך הישראלי-ערבי; בחינה מחודשת של ההתנגשות בין משה שרת ודוד בן גוריון', בתוך: יצחק בן-משה (עורך), הציונות והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1979, עמ' 150.

10 אורי ביאלר, 'דוד בן-גוריון ומשה שרת – התגבשות שתי אוריינטציות מדיניות-ביטחונית בחברה הישראלית', מדינה וממשל, א, 2 (תשל"ב), עמ' 71-84; שפר (לעיל הערה 9), עמ' 142-143; זכי

אנשי משרד החוץ, שעמדו ראשונים בפני חצי הביקורת הבין-לאומית, נשאו אף הם את קולם פעם אחר פעם נגד מגוון היבטים של מדיניות הביטחון של ישראל ונגד עקרון הגמול. כך למשל בראשית 1953 טען מנכ"ל משרד החוץ וולטר איתן כי מדיניות הגמול איננה יעילה לאורך זמן בצמצום ההסתננות, והוסיף ואמר: 'אני כופר בעיקר. אני רואה שום טעם בפעולות הצבא. אינני מקבל את טיעון הצבא, שרק לשון של כוח מבינים הערבים'.¹¹ ראוי לציין כי הן קולות הביקורת והן קולות התמיכה של קובעי המדיניות הושמעו על פי רוב בפורומים סגורים וככל הנראה לא הגיעו לידיעת הציבור הרחב. ההבדלים בתפיסת מדיניות הגמול בין האקטיביסטים למתונים ניכרו גם בפעולת קיביה.

פעולת קיביה

למחרת הרצח ביהוד הוציא רס"ן שמואל מלר, בשמו של אל"מ מאיר עמית, אז ראש מחלקת מבצעים באגף מטה במטכ"ל, את פקודת 'מבצע שושנה', על שם הילדה שושנה קניאס שנרצחה ביהוד. הפקודה הורתה על 'ביצוע פעולות חדירה לכפרים נעלין ושקבא במגמת פיצוץ וחבלה במספר בתים ופגיעה ביושביהם', וכן תקיפת קיביה 'במגמת כיבוש זמני, פיצוץ בתים, ופגיעה בתושבים והברחתם מן הכפר'.¹² אבל פקודת המבצע שיצאה מפיקוד המרכז והגיעה לכוחות המבצעים היתה שונה והורתה כך:

תקיפת הכפר קיביה, כיבושו הזמני וביצוע הרס ופגיעה מקסימלית בנפש. במגמת הברחת תושבי הכפר מבתיהם [...] פשיטה לכפרים שקבא [ו]נעלין במגמת חבלה במספר בתים והרג תושבים וחיילים בכפר.¹³

עוד נאמר כי יש למנוע השארת עקבות ולמנוע זיהוי של היחידות הפועלות.¹⁴ לא ברור מי בדיוק שינה את פקודת המבצע המקורית – האם קצין המבצעים של פיקוד המרכז סא"ל דוד אלעזר, ראש ענף המבצעים במטכ"ל סא"ל רחבעם זאבי או שמא קצין אחר. כך או כך, לימים תשמש פקודת מבצע זו עדות לפגיעה בכוונה תחילה בחפים מפשע. אריאל שרון, שקיבל את הנוסח הפיקודי, הורה לאנשיו על 'תקיפת הכפר קיביה, כיבושו ופגיעה מקסימלית בנפש וברכוש'.¹⁵ לאחר שנים יכתוב שרון בספרו האוטוביוגרפי כי היה עליו

שלום, 'מדיניות הביטחון השוטף 1948-1956: דילמות מרכזיות', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 149-150.

11 'פרטיכל ישיבה שהתקיימה במשרד שר החוץ ביום 2/2/53, א"מ, מ"ח-15/4373.

12 מאת רס"ן שמואל מלר, אג"ם/מבצעים אל מפקד יחידה 101, 'פקודת מבצע שושנה', 13.10.1953, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 207-644/1956.

13 מאת רס"ן אלכס שרון, פיקוד מרכז/אג"ם, 'פקודת מבצע שושנה', 13.10.1953, א"צ, 207-644/1956. ההדגשה שלי.

14 מאת אלוף מאיר עמית, ראש מחלקת מבצעים, 'לוח זמנים', א"צ, 4-294/2010.

15 מרס"ן אריאל שרון אל מ"פ צנחנים, 'פקודת מבצע שושנה', 14.10.1953, א"צ, 207-644/1956.

לפגוע בכמה שיותר מאנשי המשמר הלאומי ולא באזרחים,¹⁶ אבל גרסה רטרוספקטיבית זו אינה עולה בקנה אחד עם פקודות המבצע.

משנודע למשה שרת, ממלא מקום ראש הממשלה, על הפעולה המתוכננת בלא ידיעתו, הוא ביקש למונעה. ב־14 באוקטובר, שעות מספר לפני תחילתה, אישר לבון באוזני שרת כי אכן מתוכננת פעולת תגמול בתגובה לרצח ביהוד. שרת טען שהפעולה היא משגה חמור והסביר כי לא הוכח 'שמעשי תגובה יעילים במאזן'. לבון עמד על שלו והוסיף כי גם בן־גוריון מצדד בפעולה, ושרת, אף שהתנגד נחרצות, שוכנע כי הוא בדעת מיעוט.¹⁷

בליל 15 באוקטובר 1953 פשטו כ־130 חיילי צה"ל, כשליש מהם מיחידה 101 והיתר מהצנחנים, על הכפרים קיביה, נעלין ושוקבא.¹⁸ בשעה שיצאו לפעולה, כך על פי עדותו של שרון, לא היה הפיקוד הבכיר משוכנע שהמשימה אפשרית, והוא קיבל הנחיה אישית מדיין, אז עדיין ראש אגף מטה, 'שנסתפק במשהו קטן, אם זה לא ילך'.¹⁹ הלוחמים נחלקו לחמישה כוחות עיקריים: הכוח הראשון, בפיקודו של סרן שלמה באום, מילא את המשימה העיקרית – כיבוש קיביה ופיצוץ הבתים; הכוח השני, בפיקודו של סרן אהרון דויד, כבש את המוצב הירדני שחלש על הכפר ולאחר מכן סייע בפעולה בתוך הכפר עצמו; הכוח השלישי, בפיקודו של סגן אלי גוזני, חסם את הדרך לתגבורת ירדנית מכיוון הכפר בודרוס לקיביה; הכוח הרביעי, בפיקודו של סמל מאיר הר־ציון, שזו היתה הפעולה העצמאית הראשונה שלו, פעל בכפר שוקבא במטרה למנוע הגעת תגבורת ולהטעיה; והכוח החמישי, בפיקודו של סמל ראשון אריק שליין, פעל בנעלין לאותה מטרה. כוחות צנחנים נוספים נשאו חומרי נפץ שנועדו לפיצוץ הבתים, ובסמוך לגבול מוקמו סוללות של מרגמות כבדות וכוחות עתודה.²⁰

שני הכוחות שפעלו בנעלין ובשוקבא לא הצליחו למלא את משימתם בשלמות. בנעלין התנהלו חילופי אש בין כוח צה"ל לאנשי המשמר הלאומי. ובדרך לשוקבא נתקלה החוליה בשני שומרים של מטע זיתים וירתה בהם. לאחר מכן הגיעו הלוחמים אל הכפר עצמו, הטרידו אותו באש ופוצצו עמדה של המשמר הלאומי. ככל הנראה נפצע במקום סמל משטרה. בשני המקרים לא הצליחו הכוחות להיכנס אל תוך הכפרים ולפוצץ בתים כפי שנדרשו בפקודת המבצע, אבל הם הצליחו למנוע הגעה של תגבורת אל היעד המרכזי – קיביה.²¹ במקביל נורו כ־50 פגזים על הכפר בודרוס במטרה להסיח את תשומת לבם של

16 Sharon, *Warrior*, p. 88. גרסה זו חוזרת בכיורגפיה שכתב בנו: גלעד שרון, שרון: חייו של מנהיג, מטר, תל אביב 2011, עמ' 91. המשמר הלאומי הירדני היה כוח צבאי שמבוסס על אזרחים, שמטרתו להגן על קו שביתת הנשק ועל הכפרים הסמוכים לו.

17 בן־גוריון ולבון מכאן ושרת מכאן: שרת, *יומן אישי*, א, עמ' 35-37, תרשומת ליום 14.10.1953.

18 מוריס, *מלחמות הגבול*, עמ' 276.

19 כנס קציני חטיבה 202, 25.4.1957, א"צ, 3-79/2007.

20 מאיר הר־ציון, פרקי יומן, עידנים ודביר, תל אביב 1969, עמ' 164.

21 מאת רס"ן אריאל שרון אל אג"ם מבצעים, 'דוח מבצע שושנה ליל 14/10-15', 16.10.1953, א"צ, 207-644/1956; הר־ציון, שם, עמ' 164-169; מוריס, *מלחמות הגבול*, עמ' 276-277.

הירדנים מהנעשה בקיביה, וכמה בתים ניזוקו. באותה עת פרצו כוחות צה"ל לקיביה ביישום תרגולת לוחמה בשטח בנוי והשתלטו גם על מוצב המשמר הלאומי. רבים מתושבי הכפר נסו מזרחה, וכוחות צה"ל, שנשאו אתם כ-700 ק"ג חומר נפץ, החלו לפוצץ את בתי הכפר. במשך כשלוש שעות פוצצו חיילי צה"ל כ-45 בתים על יושביהם שהתחבאו במרתפים ובעליות הגג וכן בית ספר, תחנת משטרה, תחנת מים ובית קפה.²² לימים סיפר שרון, 'אנו הלכנו בהחלטה נחושה [...] להפוך את הכפר לתל חרבות'.²³ בתום הפעולה דיווח שרון כי בתוך שעה וחצי פרצו חייליו לרוב בתי הכפר ו'טיהרו' אותם באש ורימונים. לדבריו היתה 'בריחה כללית מהירה של רוב תושבי הכפר ואנשי מה"ל שנפוצו בבהלה לכל עבר'. בסוגריים הוסיף כי אנשי הכפר ברחו עוד בטרם פתחו אנשיו באש. עוד דיווח שרון כי לא היו נפגעים בקרב אנשיו וכי הוא אינו יכול להעריך את אבדות הירדנים ויש להסתמך על דיווחיהם.²⁴ על פי דיווח אחר, מאוחר מעט יותר, טען שאבדות הירדנים מסתכמות בעשרה עד 12 הרוגים.²⁵

התגובות לפעולת קיביה

ימים ספורים לאחר הפעולה, משהתברר כי במהלכה נהרגו 69 ירדנים, רובם נשים וילדים, הוכתה ההנהגה הישראלית בתדהמה. אף הלוחמים, שמיד לאחר הפעולה חשו סיפוק על הצלחתה, לא העלו בדעתם כי ממדי ההרג גדולים כל כך, ואת הידיעות הראשונות על כך, שהגיעו מירדן, ייחסו ל'הגזמה מזרחית'.²⁶ התייחסות אל מספר ההרוגים הרב כאל הגזמה מצויה גם במאמר מערכת במעריב מ-18 באוקטובר.²⁷ בעדותם אמרו הלוחמים, בניגוד לפקודת המבצע שקיבלו, כי סברו שאין איש בכפר וטענו כי הזהירו את התושבים ובדקו את הבתים טרם פיצוצם, אבל לא בדקו במרתפים ובקומות העליונות. אחרים אמרו כי לא זו בלבד שבדקו את הבתים לפני פיצוצם, הם אף סייעו לילדים ולזקנים להימלט על נפשם, ובהזדמנויות שונות הצילו ברגע האחרון, בטרם הופעלו חומרי הנפץ, ילדים

22 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 277; אלוף מאיר עמית (לעיל הערה 14).

23 כנס קציני חטיבה 202, 25.4.1957, א"צ, 3-79/2007. דברים ברוח זו כתב גלעד שרון בספרו על אביו. לדבריו, בעת שדיין אמר לשרון כי אם המשימה תתברר כקשה מדי, יוכל להסתפק בפיצוץ בתים ספורים בקצה הכפר, ענה לו שרון: 'לא, אנחנו לוקחים איתנו 600 ק"ג של חומר נפץ ונבצע את המשימה. הכפר הזה ישכב', ראו: שרון, שרון, עמ' 90-91.

24 מאת רס"ן אלכס שרון אל מפקדת פיקוד מרכז/אגם, 'דוח ראשוני למבצע שושנה', א"צ, 4-294/2010.

25 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 277; שבתי טבת מראיין את אריאל שרון, קלטת מס' 354, צד א, א"צ, 4-294/2010.

26 דברי צבי סדן, 'חבר הקיבוץ בצה"ל - משפט תנועתי', ארכיון מזרע, מזכירות החטיבה הצעירה, מנהל/מז"ט 40 (3), עמ' 21.

27 עזריאל קרליבך, 'תיאורו של רדיו רמאללה, בעל הדמיונות וההפרזות המזרחי', מעריב, 18.10.1953.

ונשים שהתחבאו בבתים. לוחמים אחרים טענו כי בסערת הקרב לא הבחינו מי חמוש ומי לא, וכי לתושבים היה די זמן לצאת מבתיהם בטרם חיילי צה"ל נכנסו לכפר.²⁸ גם הרמטכ"ל מקלף טען כי 'התושבים ברחו והבתים נהרסו, אי אפשר לבחון מה יש בכל בית'.²⁹ אולם דוח הלגיון הירדני קבע כי רוב ההרוגים נפגעו מאש מקלעים ומרסיסי רימונים ותיאר כי חיילי צה"ל עברו מבית לבית והרגו בשיטתיות את יושביהם לפני שפוצצו את הבתים. גם דוח האו"ם הטיל את האחריות למותם של חפים מפשע רבים על חיילי צה"ל וקבע כי התושבים אולצו להישאר בבתיהם עד שאלה פוצצו עליהם, וכי מי שניסה לברוח נורה בפתח ביתו.³⁰ ראוי לציין כי רק לאחר קיביה הודגש בפקודות המבצע כי אין לפגוע בנשים ובילדים.³¹ ההשלכות הדיפלומטיות על מדינת ישראל היו קשות: מועצת הביטחון של האו"ם גינתה את ישראל גינוי חריף;³² אנגליה העבירה משלוח סמלי של נשק למשמר הלאומי הירדני; ארצות הברית השעתה את המענק הכספי שאמור היה להיות מועבר לישראל;³³ אנשי משרד החוץ דיווחו על תגובות קשות לפעולה ברחבי העולם והביעו את דעתם השלילית על הפעולה: 'מעשה זה הביא את מעמדנו הבינלאומי אל עברי פי פחת',³⁴ כתב השגריר בווינגטון, אבא אבן, אל שר החוץ שרת, ואנשי השגרירות הישראלית באנגליה דיווחו על הלך רוח דומה. אנשי השגרירות הבריטית בישראל הביעו ועזעו מהפעולה וציינו – בניגוד להודעתו של בן-גוריון כי תושבי ספר נזעמים ביצעו את הפעולה – כי היא היתה ללא ספק 'פעולה צבאית מתוכננת'.³⁵ גם שגרירות צרפת הביעה את חוסר שביעות רצונה מהפעולה וקראה לישראל להימנע מפעולות פרובוקטיביות.³⁶ יהודי ארצות הברית ואנגליה מתחו ביקורת על מוסריות הפעולה,³⁷ וחודשים ספורים אחר כך אף דווח כי יהדות ארצות הברית טרם התאוששה מעניין קיביה 'מבחינה מוסרית פנימית'.³⁸ העיתונים הראשיים בארצות

- 28 זאב שיף, 'קיביה', מוסף הארץ, 10.12.1965; מירה מאיר, איש רעים: לזכר חנן סמטון, ספרית פועלים, תל אביב 1978, עמ' 45; אורי מילשטיין, מלחמות הצנחנים, רמדור, תל אביב 1968, עמ' 30; הנ"ל, ההסטוריה של הצנחנים, א, עמ' 231; שבת טבת מראיין את אריאל שרון, קלטת מס' 354, צד א, א"צ, 201/294-4; שרון, שרון, עמ' 91; 89. Sharon, *Warrior*, p.
- 29 תרשומת ישיבות הממשלה הרביעית, 18.10.1953, א"מ.
- 30 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 277, 567 הערה 92.
- 31 לדוגמה: הוראה מבצעית אריה, 28.3.1954, א"צ, 13-636/1956; פקודת 'מבצע יהונתן', ללא תאריך, א"צ, 1371-922/1975; פקודת 'מבצע שומרון', 10.10.1956, א"צ, 35-629/1957.
- 32 דברי שר החוץ משה שרת, דברי הכנסת השנייה, 30.11.1953, א"מ, עמ' 268-269.
- 33 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 279-280.
- 34 'מאת השגריר בווינגטון אל שר החוץ', 22.11.1953, א"מ, חצ-4/2949.
- 35 From F. E Evans to Mr. M. Sharett, The Minister for Foreign Affairs, 16.10.1953, א"צ, 5-636/1956.
- 36 From the Embassy of France to The Ministry for Foreign Affairs, 19.10.1953, א"צ, 5-636/1956.
- 37 'מאת: מ' שליט, השגרירות בוואשינגטון אל מאה"ב, משרד החוץ הקריה', 11.11.1953, א"מ, חצ-4/2949; 'מתוך דו"ח שגריר ישראל בלונדון מיום 12 בנובמבר 1953', 12.11.1953, א"מ, חצ-4/2949.
- 38 דברי הצייר ראובן שילוח, תרשומת ישיבות הממשלה החמישית, 4.4.1954, א"מ.

הברית ובאנגליה צידדו על פי רוב בעמדתן של שלוש מעצמות המערב – בריטניה, צרפת וארצות הברית – שגיננו את ישראל על הפעולה בקיביה, הטילו עליה את מלוא האחריות ודרשו ממנה להעניש בחומרה את האחראים לפעולה ולפצות את הירדנים.³⁹ הניו יורק טיימס ציין כי ארצות הברית הביעה תדהמה לנוכח הפעולה וסימפטיה למשפחות ההרוגים הירדנים.⁴⁰ חצי שנה לאחר הפעולה תיאר העיתון את הכפר החרב ואת התחושות הקשות של תושביו.⁴¹ המגזין טיים כינה את הפעולה 'טבח' ותיאר באופן נרחב ולא מחמיא לישראל את מהלך הפעולה: כ-600 חיילים הסתערו על הכפר וירו בכל אדם ובהמה שנקרו בדרכם. לאחר מכן פוצצו בית ספר, מסגד ו-42 בתים. העיתון תיאר כי את זעקות ההרוגים ניתן היה לשמוע אף מבעד להדי הפיצוצים, וכי אנשי הכפר, שהתחבאו בשדות, יכלו לראות את חיילי צה"ל מעשנים ומתבדחים בפתחי הבתים. עם שחר, הוסיף העיתון לתאר, חזרו תושבי הכפר לחורבות בתיהם וגילו את ממדי ההרג. העיתון סיכם ואמר כי במעשיה הפכה ישראל את השלום לקשה יותר להשגה.⁴²

הציבור הישראלי, לעומת זאת, תמך ברובו בפעולה, הזדעק נגד המדיניות הבינ-לאומית שהוקיעה את ישראל,⁴³ ורק קולות יחידים יצאו נגד היבטיה המוסריים. כך למשל תהה ישעיהו ליבוביץ, ממבקרי הפעולה מההיבט המוסרי שלה, כיצד קרה שמיטב הנוער

39 ראו לדוגמה בעיתונים הושינגטון פוסט, טיים, הניו יורק טיימס והג'ואיש כרוניקל: 'Britain Accuses Israel of Threat to Peace', *The Washington Post*, 17.10.1953; 'Those Responsible For Raid on Jordan Should Be Punished, State Dept. Says', *The Washington Post*, 19.10.1953; 'Allied Powers Blame Israel for Slayings', *The Washington Post*, 10.11.1953; 'Israel Censure Demanded in Kibya Attack', *The Washington Post*, 19.11.1953; 'United Nations: Strongest Censure', *Time*, 7.12.1953; Thomas J. Hamilton, 'U.S. Will Join Move to Condemn Israel on Jordanian Raid', *The New York Times*, 17.11.1953; 'Text of Kibya Resolution', *The New York Times*, 19.11.1953; 'Excerpts From Jordan's Reply at U. N. to Israel on Kibya Attack', *The New York Times*, 19.11.1953; 'Israel Reprisal for Murder at Yehudia: 42 killed', *The Jewish Chronicle*, 16.10.1953; 'Israel Raid on Jordanian Village: State Department's Concern', *The Jewish Chronicle*, 16.10.1953; '42 Israelis Killed by Jordanians in Three Years: Board of Deputies Reaction to Foreign Office Statement', *The Jewish Chronicle*, 19.10.1953; 'Qibia Incident: Israel Deplores Three-Power Proposal', *The Jewish Chronicle*, 20.11.1953; 'Three-Power Draft Resolution on Qibya: "Unfair", Say Israelis', *The Jewish Chronicle*, 19.11.1953

40 James Reston, 'U.S. Voice "Shock" At Israeli Attack On Jordan Village', *The New York Times*, 19.10.1953

41 'Kibya Remains an Alert', *The New York Times*, 15.4.1954

42 'Israel: Massacre at Kibya', *Time*, 26.10.1953

43 דברי חברי הכנסת זלמן ארן ממפא"י ושלום זיסמן מהציונים הכלליים, דברי הכנסת השנייה, 30.11.1953, א"מ, עמ' 283, 295; מורים, מלחמות הגבול, עמ' 282; 'Israel: Massacre at Kibya', *Time*, 26.10.1953

הישראלי, שנתחנך על ברכי הציונות והסוציאליזם, ביצע רצח שכזה: 'מאין בא לנו הנוער הזה, שלא חש מעצור ומניעה נפשית לבצע בידיו את הזוועה, כשניתן לו הדחף הפנימי או החיצוני למעשה תגמול? והרי נוער זה לא היה אספסוף, אלא הנוער שגדל ונתחנך בערכי חינוכו הציוני, במושגי ערכי האדם והחברה'.⁴⁴ עוד יוצא מן הכלל היה הקיבוץ הארצי, שהתנגד בתוקף לפעולה: 'זהו מעשה שנוגד את היסודות המוסריים של הגנתנו [...] הסתייגותנו ממעשה קיביה היא ברורה וחד משמעית'. מזכיר הקיבוץ הארצי, נתן פלד, אף דרש משלושת חברי התנועה ששירתו ביחידה 101 לעזוב אותה לאלתר.⁴⁵ על פי בני מוריס, שחקר את יחסה של העיתונות הישראלית לפעולת קיביה בימים הראשונים לאחריה, רוב העיתונות הישראלית הגנה, גם אם בהסתייגויות, על מדיניות ישראל ועל צה"ל. הארץ ועל המשמר הסתייגו במידת מה מהפעולה, ורק קול העם – כלי הביטוי של המפלגה הקומוניסטית, שהיתה מחוץ לקונצנזוס – גינה את הפעולה מכול וכול.⁴⁶ מוריס מעריך כי הגבלות הצנזורה ומניעים פטריוטיים כאחד הם שהביאו לידי כך שבימים הראשונים לאחר הפעולה הצניעו רוב העיתונים הישראליים מידע עליה, ואף יצאו נגד המדיניות הבין-לאומית שהוקיעה את ישראל וגינו את מה שראו בו צביעות של המעצמות. הם גם מיעטו לפרסם מכתבים למערכת בנושא קיביה והצניעו פרטים רבים, כמו למשל את אחריותו של צה"ל לפעולה.⁴⁷

בזמן שבשיח התקשורתי, המייצג גם אם באופן מוגבל את השיח הציבורי, הובעה על פי רוב תמיכה בפעולת קיביה ובמהלכי הממשלה בנוגע לה, בשיח הפוליטי, הרחק מעיני הציבור, התנהל ויכוח נוקב. לצד שרים וחברי כנסת שתמכו בפעולה על אף תוצאותיה הקשות – שכן הם ראו בה פעולה הכרחית להגנה על תושבי מדינת ישראל ועל ריבונותה (כגון דוד בן-גוריון, פנחס לבון, גולדה מאיר, פרץ נפתלי – כולם ממפא"י ויוסף סרלין מהציונים הכלליים) – היו שרים שמתחו ביקורת על תוצאותיה, על היבטיה המוסריים ועל האופן שהתקבלה ההחלטה לצאת לפעולה (כגון משה שרת, שר החוץ וממלא מקום ראש הממשלה; שר המשפטים; משה שפירא מהמזרחי; ישראל רוקח מהציונים הכלליים ועוד).⁴⁸ חברי הכנסת של מק"י גינו את עצם הפעולה, ואילו רוב חברי הכנסת של

44 ישעיהו ליבוביץ, תורה ומצוות בזמן הזה: הרצאות ומאמרים תש"ג-תשי"ד, מסדה, תל אביב תשי"ד, עמ' 171-172.

45 השבוע בקיבוץ הארצי, גיליון 153, 30.10.1953. ראו גם דברי חבר הכנסת ריפתין, מזכיר מפ"ם, בוועדת החוץ והביטחון, 20.10.1953, א"מ, א-13/7563; יעקב חזן, 'בשורת האזרח משדה בוקר', על המשמר, 22.1.1954; ישיבת מזכירות הקיבוץ הארצי, 20.12.1953, ארכיון השומר הצעיר, 6.5 (1). ההדגשה שלי.

46 'מול חזית האיבה', על המשמר, 19.10.1953; חיים זוהר, 'שגרירי ישראל נפגשו באירופה עם המשלחת לאו"ם', ידיעות אחרונות, 20.10.1953; הרצל רוזנבלום, 'ושוב הגבול...', ידיעות אחרונות, 23.12.1953; בני מוריס, 'העיתונות הישראלית בפרשת קיביה, אוקטובר-נובמבר 1953', תיאוריה וביקורת, 8 (1996), עמ' 37-38, 46.

47 מוריס, שם, עמ' 45.

48 תרשומת ישיבות המשלה הרביעית, 18.10.1953, א"מ.

מפא"י והציונים הכלליים, שהיו חברות בקואליציה, ואף מפ"ם וחרות, שישבו באופוזיציה, תמכו במהלכי הממשלה. עם זאת זלמן ארן ממפא"י, אף שתמך עקרונית בשיטת הגמול, הודה בכנות 'אני חושב שמה שקרה שם היתה תאונה של מדינת ישראל', ויעקב ריפתין ממפ"ם ראה בפעולת קיביה 'מעשה שלילי באופיו ובתוצאותיו'.⁴⁹

בצבא דווקא לא ראו בקיביה תאונה או מקרה, וביקורת של הדרג הצבאי הושמעה רק על הכשל ההסברתי: 'אנו לא הכינונו את דעת הקהל לקראת זה [...] לא הראנו שום כשרון הסברה בעניין זה'.⁵⁰ עם זאת ראוי לציין כי על פי רוב גם המצדדים בפעולה ראו בהרג חפים מפשע בכוונה תחילה מעשה פסול מוסרית, אבל לטענתם ההרג נעשה בשגגה, והנסיבות הביטחוניות חייבו פעולת תגובה חריפה.

את התמיכה הציבורית הרחבה בפעולה ובתוצאותיה אפשר להסביר על רקע כישלוננו של צה"ל להתמודד עם תופעת ההסתננות. כתוצאה מכך, רווחו בציבור תחושות של ערעור הביטחון האישי, איום קיומי ומורל לאומי נמוך. יש להניח שהפעולה, שנתפסה כהצלחה צבאית, העלתה את המורל ונתנה תחושה של סיפוק.⁵¹ זאת ועוד, נראה שערכיה האקטיביסטיים של החברה הישראלית בשנות החמישים ונרטיב 'העברי החדש' – שביקש לעצב אדם חדש, אנטיזתה ליהודי הגלותי המתואר כ'נשי' ומגלם בדמותו זקנה וניוון; אדם בעל חוסן גופני וטוהר נפשי, אקטיבי, המזוהה עם נעורים, עם התחדשות, עם גבריות ועם פטריוטיזם⁵² – תרמו ככל הנראה גם הם לתפיסה החיובית של פעולת קיביה, שביטאה נטילת יזמה, התקפיות, עצמה פיזית והגנה על הכבוד הלאומי.⁵³

מדיניות הגמול מפעולת קיביה ועד אמצע שנות החמישים

זמן קצר לאחר הפעולה שכך הדיון הציבורי בפרשה, הן בשל מגבלות הצנזורה והן בשל המצב הביטחוני שהעמיד במרכזו פעולות תגמול חדשות שעמדו בראש מעייניו של

49 דברי ארן וריפתין, דברי הכנסת השנייה, 30.11.1953, עמ' 283, 271 בהתאמה.

50 דברי האלוף סירקין, כנס סגל הפיקוד הגבוה, 28.12.1953, א"צ, 39-847/1962.

51 עדות לכך היא דברים שצוטטו במגזין טיים: 'כששמעתי את החדשות ליבי התמלא גאווה': 'Israel: Massacre at Kibya', *Time*, 26.10.1953.

52 ראו לדוגמה: דויד ביאל, ארוס והיהודים, עם עובד, תל אביב 1994, עמ' 231-232, 238-240; מיכאל גלזומן, 'הכמיהה להטרסקסואליות: ציונות ומיניות באלטנוילנד', תיאוריה וביקורת, 11 (1997), עמ' 145-162; עוז אלמוג, הצבר – דיוקן, עם עובד, תל אביב 1998, עמ' 127-152, 334-338; רינה פלד, 'האדם החדש' של המהפכה הציונית: השומר הצעיר ושורשיו האירופיים, עם עובד, תל אביב 2002, עמ' 30. אניטה שפירא, 'המיתוס של היהודי החדש', בתוך: יעקב גולומב (עורך), נטישה בתרבות העברית, מאגנס, ירושלים 2002, עמ' 118.

53 על עליונות הגישה האקטיביסטית בחברה הישראלית בשנות החמישים ראו: מרדכי בראון, 'הביטחוניזם ומבקריו', בתוך: הנ"ל (עורך), אתגר הריבונות: יצירה והגות בעשור הראשון למדינה, יד בן צבי, ירושלים 1999, עמ' 102-103.

הציבור. ואולם הפעולה והתגובות הבין-לאומיות לה הביאו לידי שינוי בדפוס הפעולה של צה"ל. בניגוד לימים שלפניה, אז כווננו פעולות התגמול כלפי אזרחים בכפרים שנחשבו בסיסי הסתננות או מסייעים לה או כלפי כפרים סמוכים לאלה, לאחר הפעולה הוחלט שלא לתקוף עוד יעדים אזרחיים, אלא לבצע פעולות רחבות היקף נגד יעדים צבאיים ומשטרתיים חיוניים עמוק בעורף האויב. מכאן ואילך התמקדה מדיניות הגמול בענישת מדינות ערב ומוסדותיהן, ונקבעו נהלים באשר להימנעות מפגיעה באזרחים חפים מפשע.⁵⁴ משנת 1954, עם שינוי זה במדיניות, גדל היקף הפעולות, נדרשו כוחות גדולים יותר, ובאופן ישיר גדל גם מספר הנפגעים הן בצה"ל והן בקרב הכוחות המצריים והירדניים. באותה שנה פחתה בהתמדה ההסתננות מירדן ועם זאת אירעו כמה תקריות חמורות לאורך הגבול הירדני.⁵⁵ לקראת סוף השנה חזרה ההסתננות והתגברה, ומאמצע 1955, עם הידרדרות המצב בגבול המצרי והתגברות ההשפעה המצרית בתוך ירדן עצמה, התערער גם מעמדה של הקצונה הבריטית שפיקדה על הלגיון מאז הקמתו. במארכ 1956 הודחו רוב קציני הלגיון הבריטים, בכללם מפקד הלגיון, הגנרל ג'ון בגוט גלאב, ובמקומם התמנו קצינים לוחמניים יותר. מפקד הלגיון החדש, עלי אבו-נואר, אמנם התחייב לעשות מאמצים למנוע את ההסתננות, אך בד בבד עסקו קציניו, בהשראת המצרים, בגיוס מסתננים ובאימונם.⁵⁶ ביולי ובאוגוסט 1956 חלה שוב עלייה תלולה במספר התקריות לאורך גבול ירדן ובחומרתן.⁵⁷

מדיניות הגמול במתכונת של פעולות תגמול ליליות נגד יעדים צבאיים ומשטרתיים התקיימה עד לאחר פעולת קלקיליה בליל 11 באוקטובר 1956, אז הגיעו ראשי הצבא והמדינה למסקנה כי פעולות אלה אינן יעילות להפסקת ההסתננות וכי מחיר הדמים שהן גובות גבוה מדי: בחודש ספטמבר נהרגו 11 חיילי צה"ל ונפצעו 35, ובחודש אוקטובר בשנה זו, בפעולת קלקיליה לבדה, נהרגו 18 חיילים ונפצעו 65.⁵⁸

54 דיין, שם, עמ' 115; מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 210-212; מאת אל"מ יוסף איתן אל ראש מטכ"ל אג"ם, 'הנדון: לקח הפעילות המבצעית של צה"ל - פעולות יבשתיות', 3.7.1955, א"צ, 15-637/1956.

55 מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 321-341.

56 מרדכי בר-און, *שערי עזה: מדיניות הבטחון והחויץ של מדינת ישראל: 1955-1957*, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 240-242; מוריס, מלחמות הגבול, עמ' 414-417.

57 בר-און, *שערי עזה*, עמ' 241. נתוני משטרת ישראל מלמדים שבשנים 1952-1956 הלך מספרם של מקרי ההסתננות ופחת, אבל בכל הנוגע לפגיעות בנפש בקרב אזרחי ישראל ניכרה מגמה מעורבת: מספר הפצועים הלך וגדל משנה לשנה, להוציא את שנת 1955, ומספר ההרוגים אמנם פחת בשנים 1954-1955, אבל הכפיל את עצמו בשנת 1956. מגמה זו בכללה מעידה על הפיכת ההסתננות בשנים 1952-1956 לאלימה יותר. באשר לנוקיה הכלכליים של ההסתננות, בשנים 1952-1954 חלה עלייה הדרגתית בעלויות הכלכליות שהסבה, ואילו משנת 1954, כשהמניעים לה השתנו וההסתננות המאורגנת למטרות חבלה גברה, חלה ירידה בעלותם של הנוקים, ראו מוריס, *מלחמות הגבול*, עמ' 113-116, 44.

58 מוריס, *מלחמות הגבול*, עמ' 213. פעולת קלקיליה (מבצע שומרון, 10.10.1956) בוצעה בתגובה לרצח שני פועלים יהודים ליד אבן יהודה יום לפני כן. בפעולה הופעל כוח בסדר גודל של חטיבה שהכיל צנחנים, שריון וארטילריה והיא היתה פעולת התגמול האחרונה לפני מלחמת סיני.

בכל אותה תקופה וגם מיד לאחריה לא נדונה לעומק פעולת קיביה. אפילו פרשת כפר קאסם (29 באוקטובר 1956) – שבה בוצע, בדומה לקיביה, הרג המוני של ערבים ללא צורך ביטחוני – לא עוררה דיון מחודש בפעולה או במשמעויותיה המוסריות.⁵⁹ יתרה מזאת, בית המשפט הצבאי שדן את הלוחמים בכפר קאסם הבחין בין הרג לגיטימי במהלך פעילות מלחמתית שבה עלולים להיפגע גם חפים מפשע, ובין הרג שאינו לגיטימי במצב שבו כוח צבאי או משטרתי פוגע בכאלה שמסרו עצמם לידי הצבא והם נשמעים לכל ההוראות והפקודות שניתנו להם.⁶⁰ במשוואה הזאת היתה קיביה בצד החיובי: ההרג שהתרחש בה נתפס לגיטימי, והשאלה המוסרית, בחברה שראתה עצמה מוסרית, עדיין הודחקה.

פעולת קיביה שוב בכותרות: פרשת לבון כהזדמנות לדיון בפעולת קיביה או 'מי נתן את ההוראה'?

12 שנה לאחר פעולת קיביה, באוגוסט 1965, זכתה שוב פרשת קיביה להתייחסות תקשורתית נרחבת, הפעם במסגרת המאבק בין רפ"י למפא"י ואחדות העבודה לקראת הבחירות לכנסת השישית ועל רקע העימות בין בן-גוריון לפנחס לבון בנוגע ל'פרשת לבון'. 'הפרשה', כמו שכונתה, התעוררה במאי 1960 כשלבון דרש מבן-גוריון לחקור מחדש את 'עסק הביש' – שם הקוד לפעולות החבלה במסווה שביצעה ישראל במצרים בשנת 1954 – שהביא לידי פיטוריו של לבון ממשדד הביטחון בפברואר 1955. לבון פנה לוועדת החוץ והביטחון בבקשה שיטהרו את שמו. דיוני הוועדה הודלפו לציבור, וזה נדהם מהעדויות שנחשפו בפניו. בנובמבר 1960 הוקמה 'ועדת השבעה', ועדת שרים לבדיקת הנושא. הוועדה קבעה כי לבון לא נתן את ההוראה להפעיל את רשת החבלה במצרים וטיהרה את שמו. בן-גוריון סירב לקבל את מסקנות הוועדה והודיע על יציאתו לחופשה של כמה שבועות. כדי להרגיע את הרוחות התכנס מרכז מפא"י בפברואר 1961 והחליט להדיח את לבון ממשרתו כמזכ"ל ההסתדרות הכללית. במקביל התפטר בן-גוריון מראשות הממשלה, הכנסת פוזרה, וב-15 באוגוסט 1961 נערכו בחירות לכנסת החמישית. הפרשה העניקה לגיטימציה לדיון ביקורתי על מערכת הביטחון ועל דמויות מפתח במסד הפוליטי-ביטחוני, ובפעם הראשונה ליקויים במסד הביטחוני, שעד כה היה חסין מפני ביקורת מטעמים לאומיים וביטחוניים, זכו לדיון ציבורי ביקורתי.⁶¹ באוקטובר 1960, סביב

59 על פי יגאל עילם, המשפטים שנערכו בעקבות פרשת כפר קאסם ענו, בסופו של דבר, על רצונה של של החברה הישראלית לטהר עצמה מהעוון שדבק בה, ולמעשה לאחר המשפט נדחקה פרשת כפר קאסם מהמקום הראוי לה בהיסטוריוגרפיה הישראלית. ראו יגאל עילם, ממלאי הפקודות, כתר, ירושלים 1990, עמ' 57-59.

60 שם, עמ' 61.

61 דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 194.

התעוררותה מחדש של 'הפרשה', נכתב כי לבון, בניסיון לרכוש את לבם של אנשי הצבא, אישר להם פעולות תגמול בקלות שלא זכו בה מעולם בימיו של בן-גוריון. כדוגמה לכך הובאה פעולת קיביה.⁶² עם זאת דומה כי הקישור בין 'הפרשה' לפעולת קיביה לא עורר הדים או עניין ציבורי.

חמש שנים לאחר מכן וכשלושה שבועות בלבד לאחר פטירתו של משה שרת ב-7 ביולי 1965 התעורר הדיון על פעולת קיביה במלוא עוזו. על רקע העימות האישי והפוליטי בין בן-גוריון ללבון לקראת הבחירות לכנסת השישית וכמענה לשאלה שנשאל בחוג בית, האשים בן-גוריון את לבון באי-אמירת אמת ובהתנהגות בלתי הולמת בעניין 'הפרשה' ובאותה עת ציין כי לבון נהג כך גם בעבר, בעת פעולת קיביה, כשהיה ממלא מקום שר הביטחון.⁶³ הוא אף האשים את לבון באחריות הישירה לרצח האזרחים הרבים בקיביה ובמתן הוראה מפורשת לפגוע באזרחים, בניגוד לפקודות הקבע בצה"ל.⁶⁴ יתרה מזאת, בן-גוריון טען שלא ידע מראש כי הפעולה עומדת להתקיים וכי בשל כך נאלץ לשקר לציבור בארץ מעל גלי האתר באשר לזהותם של מבצעי הפעולה.⁶⁵ אין לדעת אם בן-גוריון המתין למותו של שרת כדי לפרסם את הדברים בלי שאיש יוכל לערער עליהם, בוודאי לא בר פלוגתא חריף כשרת, או שמא היה זה צירוף מקרים. כך או כך חילופי הדברים בין בן-גוריון ללבון ובין תומכיהם זכו לסיקור תקשורתי נרחב. הזרם המרכזי בעיתונות, על כל רבדיו, התפלמס עם טיעונו של בן-גוריון, העלה שאלות בנוגע אליהם וסתר אותם בזה אחר זה. דבריו של בן-גוריון ספגו ביקורת בשל הפגיעה בשמו של צה"ל וחשיפת המדינה לביקורת בין-לאומית מטעמים של מאבק פוליטי.⁶⁶

בדבר, עיתון ההסתדרות, יצאו כותבים נגד דבריו של בן-גוריון שהאשימו את מדינת ישראל במעשה רמייה ואת צה"ל ברצח.⁶⁷ במעריב טען העיתונאי יצחק זיו-אב – שבין יתר פעילותו הציבורית היה גם חבר המפלגה הליברלית – שבן-גוריון ביקש לפגוע בלבון אבל פגע בצה"ל, וכי הטעה את הציבור ביודעין:

- 62 אלקנה גלי, 'בין השורות: מה הטענות נגד לבון כשר ביטחון?', ידיעות אחרונות, 11.10.1960.
- 63 דבר, 1.8.1965; 'מיזם ליום: חובה של שמירת סוד', הארץ, 2.8.1965.
- 64 'בן-גוריון: רפ"י לא תכנס לקואליציה עם גח"ל או מק"י', דבר, 1.8.1965.
- 65 מ' שמריהו, 'ח"כ כסה: מי פתי ויאמין שב.ג. לא ידע על מבצע קיביה?', מעריב, 2.8.1965.
- 66 לדוגמה: 'בן-גוריון: רפ"י לא תכנס לקואליציה עם גח"ל או מק"י', דבר, 1.8.1965; ז' יואלי, 'בן-גוריון הזדהה בשעתו עם פרטי הפעולה בקיביה', דבר, 2.8.1965; 'ישמר הגבול המותר', דבר, 2.8.1965; 'למה העלה בן-גוריון את ענין קיביה', דבר, 3.8.1965; 'בן-גוריון בסיורו בחבל תענך: לא אמרתי שלבון ציווה לפגוע באזרחים', מעריב, 3.8.1965; 'לבון: הסיפור בענין קיביה אינו אמת', מעריב, 4.8.1965; נתן אלתרמן, 'למה היתה של הזדעזעות', דבר, 6.8.1965; 'בן-גוריון: לבון לא שאל אותי בענין קיביה', דבר, 18.8.1965; מ' שמריהו, 'עמדות מנוגדות בין ב.ג. לדיין על חלקו של לבון בפעולת קיביה', מעריב, 24.8.1965; יצחק זיו-אב, 'מכתמים את צה"ל', מעריב, 10.9.1965.
- 67 'למה העלה בן-גוריון את ענין קיביה', דבר, 3.8.1965; 'רוב יציב למערך בהסתדרות חיוני להבטחת היציבות בהנהגת המדינה', דבר, 4.8.1965.

[כשבחר בן-גוריון להציג את פעולת קיביה] באווירה אחרת בארץ, בפני עולם שהשתנה מן הקצה אל הקצה, עולם אשר שכח ואין בכוחו לחזור ולתאר את הזמנים ההם, כפי שחיינו אנו בהם - בן-גוריון בעשותו זאת, בתיאורו הפשטני כאילו אומר: היתה פקודה צבאית לפגוע באוכלוסייה שקטה, ויחידת צה"ל צייתה לפקודה, קיימה אותה בלי התנגדות, וקשר של שתיקה כיסה את המעשה.⁶⁸

הכותב, שטען כי בן-גוריון הוציא את הפעולה מהקשר ההיסטורי, דווקא הצדיק את הפעולה, נמנע מלעסוק במשמעותה המוסרית ופטר את תוצאותיה בכך שקיביה היתה טעות טרגית. במכתב למערכת דבר הביע גם דוד גולומב, מצעירי מפא"י ולימים חבר כנסת, יחס חיובי לפעולה ואמון בגרסת הלוחמים שטענו להרג ללא כוונה תחילה. הוא יצא נגד האשמת צה"ל בחוסר מוסריות ונגד סילוף דמותו המוסרית של צה"ל באופן שאין לו אחיזה במציאות.⁶⁹ העיתונות צידדה כמעט תמיד בנחרצות בלבון וגם דבקה באתוס שהציג את חיילי צה"ל כמוסריים. כך למשל באשר לטענתו של בן-גוריון בדבר הוראה מפורשת שנתן לבון לפגוע באזרחים, הדגיש האלוף אברהם יפה כי 'מה שקרה בקיביה לא היה תוצאה מפקודה מכוונת'.⁷⁰ הוא צידד לא רק בלבון, אלא גם בגרסה הצה"לית הרשמית לפעולה בקיביה ולתוצאותיה, והדגיש - באופן שאינו עולה בקנה אחד עם מטרת המבצע כמו שזו הודגשה בפקודות המבצע - את ממד הטעות, ולא את הכוונה תחילה, בתוצאותיה. אף דיין, ראש אג"ם בעת הפעולה וחבר במפלגתו של בן-גוריון בהווה, חלק עליו וטען כי לבון לא הורה על הרג אזרחים ולא חרג בהוראותיו מפקודות שניתנו במבצעים אחרים.⁷¹ בכך הכשיר דיין את הפקודה שניתנה בקיביה ובעקיפין גם את תוצאותיה הקשות. יש לציין כי עמדתו החיובית של דיין כלפי הפעולה, על אף תוצאותיה, באה לידי ביטוי כבר בתקופת פעולות התגמול, אז טען כי קיביה היתה 'אחת הפעולות הקונסטרוקטיביות שנעשו'.⁷² הגישה שהוצגה בעיתונות תאמה את דימויו המוסרי של צה"ל בעיני החברה הישראלית בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים. בתקופה זו ליוו את הצגת החייל הישראלי אתוסים של טוהר הנשק ומוסריות ודימוי של עליונות תרבותית-מוסרית על פני הערבים. הצנעת אירועים לא מוסריים מעברה של החברה הישראלית ביטא את רצונה לראות בעצמה חברה מוסרית ומתוקנת.⁷³ אמנם תחושת העצמה שלה לא אחר מלחמת סיני והשקט היחסי בגבולות

68 זיו-אב (לעיל הערה 66).

69 דוד גולומב, 'דמוקרטיה וממלכתיות - פירוש רפ"י', דבר, 2.9.1965.

70 מ' שמריהו, 'אלוף יפה: יש למנוע גילוי סודות', מעריב, 10.8.1965.

71 ישעיהו בן פורת, 'דיין מזכה את לבון מ"הוראת קיביה"', ידיעות אחרונות, 19.8.1965; שמריהו (לעיל הערה 66); זיו-אב (לעיל הערה 66); 'בהוראות לבון בעניין קיביה לא היתה חריגה', דבר, 20.8.1965.

72 'פגישת רב אלוף דיין עם עיתונאים לאחר הפשיטה על משטרת קלקיליה', 11.10.1956, א"צ, 34-776/1958.

73 אפרת זקבך, 'מיתוס יחידה 101 ועיצוב הזיכרון הציבורי בחברה הישראלית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2013, עמ' 139-140, 145.

אפשרו בחינה ביקורתית של אירועי שנות החמישים ושל מערכת הביטחון מנקודת מבט רטרוספקטיבית, אבל זו לא ערערה על מיתוס המוסריות של חיילי צה"ל.

ב-2 בנובמבר 1965 נערכו הבחירות לכנסת השישית, ובהן זכתה רפ"י, בהנהגת בן-גוריון, בעשרה מנדטים בלבד. זמן קצר לאחר מכן, בדצמבר 1965 ולאחר ששכחו מעט הדי המחלוקת, פורסם תחקיר של זאב שיף על פעולת קיביה בעיתון הארץ. תחקיר זה, אף שקיבל את קו ההסברה הישראלי בכל הנוגע לפעולה, שעיקרו פגיעה לא מכוונת באזרחים, היה ניסיון עיתונאי לבחון באופן ביקורתי ומקיף את האירועים ממרחק הזמן. עורך מוסף הארץ, נתן דונביץ', קבע בטורו: 'הכל הבינו שקיביה היא כתם, משגה חמור, היא מעשה שאין לחזור עליו'.⁷⁴ עם זאת גם דונביץ' וגם שיף הדגישו את ממד 'השגיא' שבפעולה, והכתבה עצמה עמדה מאחורי גרסת הלוחמים: הלוחמים היו ממיטב הנוער, ולא הרפתקנים תאווי נקם; מטרתם לא היתה הרג לשמו, והם לא ידעו כי נותרו אנשים בתוך הבתים טרם פיצוצם. יתרה מזאת, להערכתו של שיף 'איש לא דיבר על הימנעות מפגיעה בנשים וילדים, אך זה היה ברור כשמש שיש להימנע מלפגוע בנשים ובילדים [...] זה היה דבר קבוע, זה היה מובן מאליו', שכן לדבריו נוסח פקודת המבצע לא היה שונה מפקודות מבצע אחרות. את האחריות לממדי ההרג הטיל שיף על אנשי הכפר – אלה שנסו על נפשם ניצלו, ואילו אלה שנותרו בכפר או ניסו לברוח ברגע האחרון, נורו במהלך הפריצה. עוד גינה הכתבה את הביקורת הבין-לאומית על שהתעלמה מהחבלות ומההרג שמהם סבלה מדינת ישראל לפני פעולת קיביה, והדגיש את תמיכת רוב רובו של הציבור הישראלי בעצם הפעולה, גם אם לא בתוצאותיה, ואת עליית המורל הלאומי בעקבותיה. נימה קלה של ביקורת על הפעולה היתה שמורה בכתבה רק לדמותו של אריאל שרון, שראה בפעולה זו הזדמנות לקידום אישי.⁷⁵

בשונה משנת 1965, אז, פרט לכתבתו של זאב שיף בהארץ וכמה מכתבים למערכת, נסוב עיקרו של הדיון על שאלות פוליטיות ואמתות דבריו של בן-גוריון ולא על שאלות מוסריות, לאחר מלחמת ששת הימים גבר העיסוק במוסריותם של לוחמי צה"ל בעבר. עיסוק זה נבע מכמה סיבות: תחושת העצמה של החברה הישראלית לאחר המלחמה, שאפשרה לה לבחון בביקורתיות את פעולותיה בעבר הרחוק והקרוב; הערכים הליברליים שתפסו מקום נרחב יותר בסדר יומה של החברה הישראלית; והשאלות המוסריות שעלו בעקבות מלחמת ששת הימים: היחס למיליטריזם, היחס לשבויי מלחמה והרג שבויים מצרים במהלך המלחמה וכן היחס לאוכלוסייה אזרחית תחת כיבוש.⁷⁶ עוד הושפע העיסוק בשאלות מוסריות מהלכי רוח דומים בעולם, בעיקר בארצות הברית על רקע מלחמת וייטנאם.

במסגרת זו נבחנו גם פעולותיהם של יחידה 101 וצנחני פעולות התגמול, ובתוכם פעולת קיביה. העיסוק בדמותם המוסרית של לוחמי צה"ל היה בבואה לעיסוקה של

74 נתן דונביץ', 'טרגדיה', מוסף הארץ, 10.12.1965. ההדגשה שלי.

75 זאב שיף, 'קיביה', מוסף הארץ, 10.12.1965.

76 עדויות רבות ללבטים ולעיסוק בשאלות מוסריות בזמן המלחמה ולאחריה מצויות בקובץ: אברהם שפירא (עורך), שיח לוחמים, חברים צעירים מהתנועה הקבוצית, תל אביב 1967. על הרג שבויים במלחמת ששת הימים ראו: תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, כתר, ירושלים 2005, עמ' 394-397.

החברה הישראלית במוסריותה שלה וחלק מהניסיון להגדיר ולעצב את דמותה המוסרית. אחד הלוחמים, חנן סמסון, בן קיבוץ מזרע, שהשתתף בפעולת קיביה והנהגת הקיבוץ הארצי דרשה ממנו לעזוב את היחידה לאחר הפעולה (אך הוא לא עשה זאת), נהרג ב-11 במארס 1969 בעת מרדף אחר מחבלים בבקעת הירדן. אירוע זה נודע בציבור הישראלי כזה שבו אישה מיניקה החביאה מאחוריה את המחבל שפגע בסמסון. סמסון הוצג בעיתון **על המשמר** כלוחם שמוסריותו עלתה לו בחייו: 'חנן וחבריו הצנחנים יכלו לטאטא באש את הבדואית ותינוקה ואת בני שבטה מסביב למערה ולטהרה – ואז אולי היה נחסך דמם', אבל לפי הכתבה האתוס המוסרי של יחידה 101 והצנחנים הנחה אותו לנהוג אחרת: 'אך לא כן נוהגים הצנחנים, ממשיכי 101. חנן הוכיח הפעם את טוהר נשקו, שעליו התפלמס כה הרבה, במחיר יקר – מחיר חייו'.⁷⁷ סמסון הוצג כדמות מייצגת של חיילי צה"ל, ותיאור מותו תוך כדי הימנעות מפגיעה בחפים מפשע הובא באותה כתבה כעין הוכחה לכך שגם בפעולת קיביה לא חרגו סמסון וחבריו הלוחמים מנורמות מוסריות ושמרו על טוהר נשקם. בכתבה אחרת על קיביה, ממארס 1968, נשלח כתב **מעריב** לכפר לבדוק את מצבו ואת זיכרונות אנשיו 14 שנים וחצי לאחר הפעולה. הכתבה התמקדה לא בפעולה עצמה, כי אם בתחושותיהם של תושבי המקום במועד הכתבה ובנקודת מבטם על הפעולה שהיתה, כמו שעלה מריאיון עם המוכתר של הכפר. החידוש בכתבה זו היה מתן ביטוי, בפעם הראשונה, ל'אחר', לצדו הערבי של הסיפור, אבל הנרטיב המנחה בכתבה עדיין היה הנרטיב הישראלי. פחות משנה לאחר מלחמת ששת הימים סופר סיפורו של מוכתר הכפר, כך לדברי הכתב, ללא נימת כאב או טענה. להפך, במלחמת ששת הימים נוכחו אנשי הכפר 'כי החייל הישראלי איננו יצור אכזר', כמו שחשבו, אלא להפך – מוסרי ואנושי. גם כאן חזר הכתב על העמדה הישראלית ולפיה החיילים לא שיערו כי בתוך הבתים הסתתרו עשרות אנשים, וכשנתגלו כאלה, חילצו אותם מהבתים ושלחו אותם לכיוון הכפר בודרוס 'מבלי שאיש יגע בהם לרעה'.⁷⁸ סיפור זה, שנודע בגרסאות שונות וחזר ונשנה בכתבה נוספת כשנה וחצי לאחר מכן,⁷⁹ מציג בבסיסו את אותם ערכים מוסריים שהוצגו גם בעבר: חיילי צה"ל לא פגעו לרעה באזרחים בכוונה תחילה, ולהפך, הם אף סייעו להם. ניצנים של ערעור על אתוס המוסריות של חיילי צה"ל הציג ההיסטוריון אורי מילשטיין, באופן שבאותה עת, סוף שנות השישים, נתפס מתריס, כשטען כי קיביה, כמו בדיר יאסין (פעולה שביצעו האצ"ל והלח"י), בג'יש ובדווימה (פעולות שביצעו הפלמ"ח), לא נמנעו הלוחמים מלפגוע בחיי אדם ולא נקטו את הזהירות הנדרשת כדי להימנע מכך, גם אם לא התכוונו מראש לפגיעה רחבת היקף שכזאת בנפש.⁸⁰

77 יובל שופט, 'חנן ו-101', **על המשמר**, 16.7.1969.

78 משה תלמי, 'קיביה ללא חורבות', **מעריב**, 15.3.1968.

79 יצחק שרגיל, 'קיביה', **ידיעות אחרונות**, 10.10.1969.

80 נחום ברנע, 'דיר יאסין וקיביה – 1:1?', **דבר**, 29.5.1968. את דבריו של מילשטיין תקף בחריפות אל"מ מישאל שחם, שיום את הקמת יחידה 101, וטען כי אין כלל בסיס להשוואה בין המחותרות ובין היחידה שהיתה יחידה סדירה בצה"ל, ביצעה את החלטות הדרג המדיני ולא ניסתה לעצב מדיניות: נחום ברנע, 'אין דמיון בין פעולות קיביה ודיר יאסין', **דבר**, 5.6.1968.

ואולם עם כל העיסוק בטוהר הנשק, בשלב זה עדיין לא התקיים דיון של ממש בסוגיה המוסרית. השיח הציבורי, שהתאפיין בוויכוח קל עם נטייה ברורה להצדיק ולהצטדק על שאירע בפעולת קיביה, הוסיף להתקיים למעשה עד לאחר מלחמת יום הכיפורים.⁸¹ בחינת הכתבות והידיעות עד מלחמה זו מעלה כי העיתונות תמכה בגרסת הלוחמים לאירועים, נטתה במובהק לצדו של לבון וביקרה את בן-גוריון על השימוש הפוליטי הציני שעשה בסודות המדינה ועל עצם טענותיו שאותן סתרה בזו אחר זו. הכתבים נטו לקבל את הגרסה שראתה בהרג הרב בקיביה טעות טרגית ולא רצח בכוונה תחילה, ועל כן הפעולה גם נתפסה כמוסרית על פי רוב. אף על פי כן, משעה שהוטל הכתם המוסרי על הפעולה, שוב קשה היה להתנער ממנו, ולאחר מלחמת יום הכיפורים נשמעו יותר ויותר קולות שראו בקיביה סמל להרג של חפים מפשע בכוונה תחילה. על לוחמי יחידה 101 והצנחנים, ובעיקר על מפקדם אריאל שרון, הוטלה האחריות לכך.

פעולת קיביה בשיח הציבורי לאחר מלחמת יום הכיפורים

כחצי שנה לאחר מלחמת יום הכיפורים אפשר להבחין בשינוי של ממש ביחסה של העיתונות לפעולת קיביה. השינוי התרחש לאו דווקא בשל השיפת פרטים חדשים על הפעולה, אלא בעיקר בגלל היכרות קרובה יותר של הציבור עם מי שהיה מפקד הפעולה, אריאל שרון, והפרשנות השלילית שניתנה למהלכיו בזמן מלחמת יום הכיפורים ולאחריה בעקבות חזרתו לחיים הפוליטיים ועל רקע 'מלחמת הגנרלים' לאחר המלחמה. היחס השלילי לשרון השפיע במישרין על הדרך שבה הוצגו פעולות התגמול שעליהן פיקד, בכללן פעולת קיביה.

עם שוך הקרבות נעו ברחבי סיני כלי רכב מהאוגדה של שרון עם כרוזת ועליהן הכיתוב 'אריק מלך ישראל'. לוחמיו והציבור כאחד ראו בו את המצביא ששינה את תמונת המצב במלחמה. ב-20 בינואר 1974 נפרד שרון מהאוגדה שעליה פיקד במלחמה ובצהרי אותו היום השתתף באספה המונית שקיים הליכוד בתל אביב נגד הסכם הפרדת הכוחות שהושג בין ישראל למצרים. גם שם, בתום העצרת שבה תקף את הממשלה והצביע על מחדליה, לדעתו, הריעו לו ההמונים וקראו 'אריק מלך ישראל'.⁸²

אבל גלי התהילה לא האריכו ימים. זמן קצר לאחר אותה עצרת בתל אביב ובשל הדברים שנשא שרון ביטל הרמטכ"ל דוד אלעזר את מינוי החירום שלו כמפקד אוגדת המילואים.⁸³ ימים ספורים לאחר מכן כבר מתח מאמר המערכת בהארץ ביקורת חריפה

81 עוד דוגמה: אורי פז, 'השידורים החוסכים דם', ידיעות אחרונות, 20.3.1970.

82 עוזי בנוימן, לא עוצר באדום, אדם, תל אביב 1985, עמ' 170, 173; ניר חפץ וגדי בלום, הרועה: סיפור חייו של אריאל שרון, ידיעות אחרונות, תל אביב 2005, עמ' 283, 289.

83 חפץ ובלום, שם, עמ' 290.

על אישיותו ועל התנהלותו: 'יש בהופעותיו האחרונות של ח"כ אריאל שרון כל התכונות המאוסות שאפשר למצוא באיש ציבור: שחצנות, התחסדות, זלזול בסדרי החוק והמשפט [...] חוסר אמון והעדר קולגיאליזם אלמנטרית'.⁸⁴ עורך העיתון ביקר גם את הפוליטיזציה שהכניס שרון לצבא ואת דאגתו ליחסי ציבור כבר במהלך המלחמה. ביקורת זו ודומה לה תישנה גם בשנים הבאות. אבל הביקורת נשמעה לא רק על תכניו הפוליטיים ועל התנהלותו בעבר הקרוב ובהווה, אלא אף על תפקודו בעבר הרחוק, כמפקד יחידה 101 והצנחנים. הד לביקורת זו מצוי בדברי מקורבו, אורי דן, כבר ביולי 1974, כשטען כי יריביו של שרון מציינים את פעולת קיביה ואת האזרחים שנהרגו שם במטרה לגנותו, אבל, ציין דן בהתאם למגמה שרווחה בשנות השישים ובהסתמך על עדות שרון וחייליו ומתוך התעלמות מפקודות המבצע ומתחקיר האו"ם, כי האזרחים נהרגו לא בכוונה.⁸⁵

בסוף אוקטובר 1974 כתבה סילבי קשת בידיעות אחרונות טור ביקורת על שרון וייחסה לו תכונות של זְהָרָה, זחיות והתנשאות. נוסף על הביקורת על מה שתיארה כחזירתו תחת אשיות השלטון הדמוקרטי ועל היבטים כוחניים ובלתי חוקיים בהתנהלותו בהווה, מתחה קשת גם ביקורת חריפה על מה שראתה כחריגה מסמכות והפרת פקודות ב-26 שנות שירותו הצבאי מתוך הטלת רפש במפקדיו. עוד יצאה קשת נגד דימויו של שרון כמצביא דגול ותיארה את כישלונו הצבאי במיתלה ואת כשלו המוסריים שהתבטאו בין היתר בפעולת קיביה.⁸⁶ ביקורת נוספת על שרון, על התנהלותו התוקפנית ועל כשלו המוסריים והמבצעיים מתחה קשת כעבור שנים אחדות, כשכיהן כשר החקלאות וקידם את חוק הקרקעות שאפשר ליהודים לרכוש קרקעות בגדה המערבית. קשת הזכירה את 'מעלליו בקיביה ובעוד מקומות וחיפוי על מאיר הר-ציון בהרג נערים בדואים', כמעין השוואה בין רצח לרצח. היא אף קבעה בנחרצות כי המניע לפעולותיו הוא הרצון להגיע למעלה, לעמוד בראש הפירמידה: 'זהו איש מסוכן, פתלתל. תכנן וחסר אחריות, חסר הומור, נעדר עקביות ובעל סגנון אליים. אדם שפגיעתו רעה, המשאיר אחריו לאורך כל דרכו אדמה ואנשים חרוכים'.⁸⁷

באותו הזמן יצא גם נחום ברנע נגד שרון. הוא אמנם הציג את דבריו של שרון על קיביה שבהם טען להרג בשגגה וכי בשני מקרים, תוך כדי סיכון עצמי, חילצו לוחמיו ילדים שמצאו בבתיים; אבל, טען ברנע באופן שנכון רק בחלקו, כי 'שרון החליט, אישית, לתת לפעולה אופי נמרץ יותר. [...] הבתים פוצצו לאחר בדיקה שטחית בקומת הקרקע בלבד'. הוא הוסיף כי תוצאות פעולת קיביה מקורן בשגגה, וכי מפקד שקול וזהיר יותר יכול היה למונען.⁸⁸ ימים ספורים לאחר מכן ציין אליהו אגרס בדבר את קיביה כדוגמה להידרדרות

84 מאמר מערכת, 'על הליכוד להסיק מסקנות לגבי שרון', הארץ, 29.1.1974.

85 אורי דן, 'אריק: המעיז-מנצח', מעריב, 13.7.1973.

86 סלבי קשת, 'אריק מלך ישראל', ידיעות אחרונות, 25.10.1974.

87 הנ"ל, 'גאָל ואריאל', ידיעות אחרונות, 14.9.1979.

88 נחום ברנע, 'זמן, דבר', 14.9.1979.

המוסרית שאפיינה את פעולות התגמול כולן.⁸⁹ לאחר חודשים ספורים הצטרף לשיח נגד קיביה גם יעקב שרת, שהוציא לאור את יומני אביו, משה שרת, כשנתיים לפני כן. יומנים אלה פתחו צוהר לשיח האחר, המתון, שהתנהל בשנות החמישים הרחק מתודעת הציבור הרחב. שרת הבן, כממשיך דרכו של אביו, טען כי מדינת ישראל איננה פטורה מלבחון את מעשיה שהביאו לידי מצב שבו העולם הפנה את גבו אליה, והציג שורה של פעולות שהתגלו בהן כשלים מוסריים ואחרים: 'דיר יאסין, קיביה, מבצע עזה [...] ועוד ועוד אולי היו כל אחד גרגר אבק אחד בעיני העולם, אבל מגרגר לגרגר העולם היה יותר נגדנו'.⁹⁰ ביקורת רבה הוטחה בשרון כמפקד פעולת קיביה, אבל את הביקורת לאחר מלחמת יום הכיפורים יש לראות לא רק כפועל יוצא של הביקורת על אישיותו של שרון, אלא גם על רקע התמורות שחלו בחברה הישראלית. לאחר מלחמת יום הכיפורים נחלש אתוס 'העברי החדש', גברה הנטייה לבקר את הערכים ואת המיתוסים הציוניים ואת דמות ה'צבר' וניתנה לגיטימציה רבה יותר ל'יהודי הישן'. מגמה זו באה לידי ביטוי בתחומים שונים, בכללם התאטרון, הקולנוע והספרות הישראליים.⁹¹ כך מעמדו של החייל הישראלי – ושל הצנחן, המגלם האידאלי של 'העברי החדש' – הלך ודעך; והמושג 'עמידה יהודית' – שביטא לא רק את גבורת הכוח, אלא בעיקר עוצמה רוחנית וכוח נפשי – חדר לשיח הישראלי, בעיקר בהקשר של השואה, ודחק את מקומם של המושגים 'גבורה' או מרידה'.⁹² זאת ועוד, לאחר מלחמת יום הכיפורים חלה ירידה במעמדו של הצבא ובנכונותו של הציבור לשאת בנטל הביטחוני, וכן אבדו האמון בהנהגה המדינית והאמונה בכוחו של צה"ל כאמצעי בלעדי לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי.⁹³ השסע האידאולוגי בין חסידי ארץ ישראל השלמה ובין אנשי השמאל, שתבעו לצאת מהשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים ולחתור להסכם שלום, הלך והתעצם עם הקמתן של 'גוש אמונים' מכאן (1974) ו'שלום עכשיו' מכאן (1978), והוויכוח סביב העלות שבהחזקת השטחים לעומת התועלת שבהם גבר.⁹⁴

89 אליהו אגרס, 'הטהור יבשר וגאל הטהור', דבר, 20.9.1979.

90 יעקב שרת, 'כשהעולם כולו נגדנו', מעריב, 25.3.1980.

91 אמנון רובינשטיין, להיות עם הפשי, שוקן, תל אביב 1977, עמ' 107-111; עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2004, עמ' 793-795. על מגמה זו בשדות האמנות ראו: יעל מונק ונורית גרץ, 'הקולנוע הישראלי', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור השלישי: תשב"ח-תשל"ח, יד בן צבי, ירושלים 2008, עמ' 210-212, 216; בן עמי פיינגולד, 'התיאטרון הישראלי והמחזה המקורי', שם, עמ' 191-194; נחומי הר-ציון, 'מבנייני האומה עד חולות נואיבה: הזמר העברי בעשור השלישי', שם, עמ' 219.

92 דן מכמן, השואה וחקרה: המשנה, מינוח וסוגיות יסוד, מורשת, רמת גן 1998, עמ' 159-189.

93 דן הורוביץ ומשה ליסק, 'דמוקרטיה וביטחון לאומי בסכסוך מתמשך', יהדות זמננו 4 (1988), עמ' 31; יגיל לוי, 'שקיעתו של צבא המילואים', מפנה, 53 (2007), עמ' 9; זאב דרורי, 'סדק בשריונו של מרס: שקיעת מעמדו של צה"ל', בתוך: משה שמש וזאב דרורי (עורכים), טראומה לאומית: מלחמת יום הכיפורים אחרי שלושים שנה ועוד מלחמה, מכון בן-גוריון, קריית שדה בוקר 2008, עמ' 319, 323.

94 משה ליסק, עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל, מוסד ביאליק, ירושלים 2009, עמ' 447; Baruch Kimmerling, *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*, University of California, California 1983, pp. 181-182.

מיתון הפטריוטיזם הישראלי בשנים שלאחר מלחמת יום הכיפורים בכלל ולאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים בפרט הביא בין היתר גם לידי עמעומם של מיתוסים ואתוסים צבאיים וכוחניים, בכללם גם פעולות התגמול בשנות החמישים.⁹⁵ מיתוסים ואתוסים אלה דעכו, ואילו אחרים, בעלי היבטים מוסריים וחוקיים, זכו לבחינה ולהערכה מחודשים. במסגרת זו הוערכה מחדש גם פעולת קיביה.

לאחר מבצע ליטני, במאוס 1978, שבו אירעו לפחות שמונה מקרים של רצח שבויים בידי הכוחות הישראליים,⁹⁶ גבר העיסוק בשאלות מוסריות, שכן הסוגיה המוסרית נתפסה כאחד מערכיה הבסיסיים של החברה הישראלית וכמוקד של המאבק על עיצוב הזהות הישראלית בתקופה שבין מלחמת יום הכיפורים למלחמת לבנון הראשונה. באמצעות העיסוק בפעולת קיביה ובפעולות תגמול נוספות מהמחצית הראשונה של שנות החמישים בחנה החברה הישראלית את ערכיה בהווה ולהפך, אירועי ההווה שימשו מצע לדיון ביקורתי באירועי העבר.⁹⁷ שינוי הערכים שהתרחש בחברה הישראלית בין מלחמת יום הכיפורים למלחמת לבנון הראשונה הביא לידי דיון באתוס המוסריות של צנחני פעולות התגמול בכלל ושל הלוחמים בפעולת קיביה בפרט ואף לערעור עליהם, ואירועים אקטואליים שנוגעים לשרון וללוחמיו משכבר הימים קיבלו יחס ביקורתי.

תפנית בהבנת המהלכים הפוליטיים שקדמו לפעולת קיביה ומיד לאחר אירעה בדצמבר 1980 כשעודו דיסנצ'יק, בנו של אריה דיסנצ'יק, שהיה עורך מעריב, פרסם חליפת מכתבים ושיחות שנערכו בשנת 1965 בין אביו ובין אישים בצמרת הביטחונית של שנות החמישים, בכללם אפרים עברון (מזכירו של לבון), יחזקאל סהר (מפכ"ל המוטרה) ואריאל שרון. דיסנצ'יק האב התרשם כי אנשי רפ"י לא בחלו באי-אמירת אמת באשר לפרשת קיביה במטרה להכפיש את לבון. החידוש העיקרי בדברים שחשף דיסנצ'יק, בעקבות עדותו של יחזקאל סהר, הוא כי מי שנתן את ההוראה לתקוף בקיביה היה למעשה מזכירו הצבאי של בן-גוריון, נחמיה ארגוב, שכן הוא האמין כי בן-גוריון חושב כמותו ובוודאי יסכים לכך. בן-גוריון אכן אישר את הפעולה ואת אופייה למפרע וגיבה את מזכירו הצבאי.⁹⁸ לבון טוהר מאשמה, אך זו המשיכה לרבוץ על מפקד הפעולה שרון. בשונה מתקופת טרום מלחמת יום הכיפורים, אז הודגש כי תוצאותיה הטררגיות של הפעולה היו בשגגה, לאחריה כאמור הוטלה פעמים רבות על שרון האחריות להרג חפים מפשע ככוונה תחילה.

95 יובל דרור, 'מערכת החינוך כסוכנת הפטריוטיזם היהודי במדינת ישראל: מ"ציונות חלוצית" ל"ישראליות מאוזנת"', בתוך: אבנר בן עמוס ודוד בריטל (עורכים), פטריוטיזם, דיונון, תל אביב 2004, עמ' 151.

96 רונן ברגמן, מדינת ישראל תעשה הכל: הקרב החשאי על השבויים והנעדרים, כנרת, זמורה-ביתן, אור יהודה 2009, עמ' 38-39.

97 לדוגמה: עמנואל בר-קדמא, 'לוחם עם ערכים', ידיעות אחרונות, 31.3.1978; חנוך ברטוב, 'הפרט הקטן: דברים אל איש צעיר', מעריב, 26.1.1979; יוסף ארגמן, 'כל הכבוד למאיר הר-ציון', מעריב, 9.2.1979; יוסי מלמן, 'מאיר הר-ציון: גוש אמונים לא יאחז בנשק', מוניטין, ספטמבר 1980.

98 עדו דיסנצ'יק, 'מארכיון הזכרונות של אבא', מעריב, 19.12.1980.

מגמה זו הועצמה במהלך מלחמת לבנון הראשונה (יוני 1982-יוני 1985), אז כיהן כשר ביטחון, כשגברה הביקורת כלפי אישיותו והתנהלותו והתעצמה מורת הרוח ממהלכיו ומהתחושה שהוא סובב את עמיתיו ואת פקודיו בכחש.⁹⁹ לא פעם כשהוטחה נגדו ביקורת על מהלכיו בלבנון, היא התייחסה גם לפרשיות מעברו, ובייחוד לאלה מתקופת פעולות התגמול. כך אירועי המלחמה בהווה השפיעו על הדרך שבה זכרה החברה הישראלית את פעולת קיביה.

במהלך המצור על פירות ועם התמשכותה של המלחמה נראה היה לחיילים בחזית, לציבור ולנבחרי שיעקרון טוהר הנשק של צה"ל נפגם ושלעיתים היטשטש הגבול בין פגיעה במחבלים לפגיעה באזרחים חפים מפשע.¹⁰⁰ שאלה זו עלתה ביתר תוקף בייחוד משעה שנכנס צה"ל לעימות מתמשך בתוך אוכלוסייה אזרחית בלבנון ובגדה המערבית.¹⁰¹ המיתוס בדבר מוסריותו של צה"ל, בעבר ובהווה, הוסיף להתערער, והעיתונות נדרשה מדי פעם בפעם להשוואה בין מוסריותה של פעולת קיביה למוסריותה של המלחמה בלבנון. אחד האירועים שסימלו יותר מכול את הידרדרותה המוסרית של מדינת ישראל היה הטבח בסברה ושתילה: ב-16 בספטמבר 1982, יומיים לאחר רצח הנשיא הנבחר של לבנון בשיר ג'ומייל, אישרו שר הביטחון אריאל שרון והרמטכ"ל רפאל איתן לפלנגות הנוצריות להיכנס למחנות הפליטים הפלסטינים של פירות – סברה ושתילה.¹⁰² הפלנגות ביצעו טבח בתושבי המחנה, אף שעל פי עדותו של שרון בישיבת הכנסת שלאחר הטבח, הם הוזהרו שלא לפגוע באזרחים חפים מפשע.¹⁰³ הטבח עורר סערה ציבורית בארץ ובעולם: בכנסת התנהל דיון סוער על אחריותם של שרון ובגין לאירועי סברה ושתילה, וב-25 בספטמבר 1982 התאספו מאות אלפי מפגינים בכיכר מלכי ישראל בתל אביב להפגנת הארבע מאות אלף' כדי למחות נגד הטבח במחנות הפליטים ולדרוש את חקירת נסיבותיו ואת התפטרותם של האחראים לו. את הכרזות 'אריק מלך ישראל' שהונפו בשנת 1974 החליפו עתה כרזות שקראו 'שרון רוצח' ו'בגין רוצח'.¹⁰⁴ ב-28 בספטמבר 1982 החליטה ממשלת ישראל, בעקבות הסערה הציבורית, על הקמתה של ועדת חקירה ממלכתית, ועדת פֶהן, לבדיקת אירועי הטבח

99 על מורת הרוח בכנסת, בממשלה ובתקשורת ממהלכיו של שרון ראו: Dan Horowitz, 'Israel's War in Lebanon: New Patterns of Strategic Thinking and Civilian-Military Relations', in: Moshe Lissak (ed.), *Israeli Society and its Defense Establishment*, Frank Cass, London 1984, p. 86; Sharon, *Warrior*, p. 486.

100 דברי מיכאל בר-זוהר מהמערך, *דברי הכנסת העשירית*, 16.5.1983, א"מ, כ-267/9; דברי חבר הכנסת מוטה גור מהמערך, *דברי הכנסת העשירית*, 15.6.1983, א"מ, כ-268/2. זאב שיף ואהוד יערי, *מלחמת שולל*, שוקן, תל אביב 1984, עמ' 266-267, 385.

101 עדות לביקורת על התנהלות קשה ובוטה של מדינת ישראל בגדה המערבית ראו: *ידיעות אחרונות*, 29.12.1982; נפתלי רוז, ענת פורת ואחרים, *אריק שרון - חיים שכאלה*, [חמו"ל], ירושלים 1982, עמ' 15.

102 *דברי הכנסת העשירית*, 22.9.1982, א"מ, כ-1/263.

103 שם.

104 אורי דן, *בסודו של אריאל שרון*, ידיעות אחרונות, תל אביב 2007, עמ' 133; שרון, שרון, עמ' 277.

בסברה ושתילה,¹⁰⁵ וב־7 בפברואר 1983 פרסמה הוועדה את מסקנותיה. הוועדה אמנם הדגישה 'שמעשי הזוועה במחנות הפליטים בוצעו על ידי אנשי הפלנגות וששום אחריות ישירה אינה מוטלת על מדינת ישראל או על אלה שפעלו מטעמה', אך הטילה אחריות על שר הביטחון שרון ועל הרמטכ"ל איתן על שלא חזו כהלכה את תוצאות החלטתם לאפשר לפלנגות לפעול במחנות ולא הגיבו כראוי כשנודע להם על הטבח המתחולל.¹⁰⁶ על ראש הממשלה בגין ועל שר החוץ יצחק שמיר, שלא התייחס ברצינות הראויה לשמועות שהגיעו אליו, הוטלה אחריות מסוימת, אך לא נקבעו המלצות אישיות נגדם. אף שהוועדה מצאה פגם בהתנהלותו של הרמטכ"ל, היא לא המליצה על סיום מוקדם של תפקידו שכן כהונתו עמדה להסתיים ממילא באפריל 1983. שרון לעומת זאת וראש אמ"ן יהושע שגיא נדרשו להתפטר מתפקידם.¹⁰⁷

ואולם כבר לפני כן, ב־3 בספטמבר 1982, כשבועיים לפני הטבח במחנות הפליטים, התפרסם במוסף לשבת של ידיעות אחרונות ריאיון של העיתונאית האיטלקייה אוריאנה פלאצי עם אריאל שרון. פלאצי תהתה באוזני שרון: 'החיילים המסורים לך מכנים אותך "אריק מלך ישראל", הם אומרים כי אתה מנהיג אמיתי, חייל אמיץ, אדם נאמן. אך הדימוי הציבורי האמיתי שלך הנו זה שאמרתי לך קודם לכן ["רוצח, ברוטאלי, בולדוזר, חסר רחמים, פיל, מטורף לכווח"]. מאין זה נובע? חייבת להיות לכך סיבה. אולי פרשת קיביה?'. על כך ענה שרון באופן שאינו עולה בקנה אחד עם המציאות כמו שתוארה למעלה ועם עדותו המאוחרת יותר, כי בכפר שהו המסתננים וכי בדק אישית את הבתים טרם פיצוצם.¹⁰⁸ הוא אף סיפר כי בתום הפעולה ספר 12 הרוגים ירדנים, ועל כן כאשר הודיעו כי נהרגו 69 ירדנים הוא לא האמין למשמע אוזניו. לדבריו, משהסתבר כי האנשים התחבאו במרתפים היתה הרגשתו רעה, כה רעה, עד שלדבריו הוא זה ששכנע את בן־גוריון להפסיק לערוך מבצעים מסוג זה.¹⁰⁹ דבריו, שבחלקם אינם אמת, הם המושך ישיר להתנהגותו שנתפסה כלא ישרה, כוחנית ואלטימה בשנות שירותו הצבאי וחייו הפוליטיים.

העיתונות עסקה בפרשת קיביה גם כשסיקרה את משפט הדיבה שניהל שרון נגד המגזין טיים בבית המשפט המחוזי בתל אביב. הרקע לתביעה היה כתבה שפרסם המגזין האמריקני

105 חברי הוועדה היו נשיא בית המשפט העליון יצחק כהן, השופט העליון אהרון ברק והאלוף במילואים יונה אפרת. סיעו להם באיסוף החומר דורית בייניש, עדנה ארבל וניצב משנה אלכס איש שלום: 'ועדת החקירה לחקירת האירועים במחנות הפליטים בביירות התשמ"ג: דין וחשבון', א"מ, פר/3214, עמ' 1.

106 'ועדת החקירה לחקירת האירועים במחנות הפליטים בביירות התשמ"ג: דין וחשבון', א"מ, פר/3214, עמ' 72, 81-83; בנוימן, לא עוצר באדום, עמ' 262; 518, Sharon, *Warrior*.

107 'ועדת החקירה לחקירת האירועים במחנות הפליטים בביירות התשמ"ג: דין וחשבון', א"מ, פר/3214, עמ' 86-96, 122-123.

108 בריאיון לשבתי טבת בשנת 1994 אמר שרון: 'אני לא יכול לבוא ולומר שאני ראיתי כל בית, אבל האנשים שפרצו לבתים מצאו את הבתים ריקים': שבתי טבת מראיין את אריאל שרון, קלטת מס' 354, צד ב, א"צ, 4-294/2010.

109 אוריאנה פלאצי, 'אוריאנה פלאצי מראיינת את אריאל שרון: הנוסח המלא', ידיעות אחרונות, 3.9.1982.

בפברואר 1983 על הטבח בסברה ושתילה, שבה נכתב כי שרון עודד את הנוצרים לנקום במוסלמים על רצח בשיר ג'ומייל בעת ביקור תנחומים אצל משפחתו. שרון יצא למאבק ארוך על טיהור שמו והגיש תביעות דיבה בארצות הברית ובישראל. פרקליטי המגזין טיים, שביקשו להראות כי גם בעברו של שרון מצויות פרשיות רצח של חפים מפשע ולהקיש מן העבר הרחוק אל זה הקרוב, הציגו את פעולת קיביה כדוגמה.¹¹⁰

שניים מהספרים שנכתבו בעת המלחמה וזמן קצר לאחריה והעמידו במרכזם את שרון התייחסו בשלילה לפעולת קיביה וראו בה סמל להתנהלותו השלילית, הערמומית והכוחנית וסימן מבשר רעות לבאות. בביוגרפיה של שרון **לא עוצר באדום**, שכתב עוזי בנזימן, תוארה התנהלותו של שרון בהנהגת מלחמת לבנון כדרך שבה נהג מבחורתו. שרון, כך טען בנזימן, צעד במלחמת לבנון 'באותה דרך ערמומית כמו בפעולת קיביה', אז הסתמך על עיוות פקודת המבצע ועל הגרסאות השונות שלה כדי לתרץ את תוצאות הפעולה; במלחמת לבנון הסתמך על פרשנות שנתן להחלטת הממשלה מיוני 1982 כדי להסביר את האישור שנתן לפלנגות להיכנס למחנות סברה ושתילה בספטמבר: 'הדרך שבה היתל אריק בממשלה ב-1982', הוסיף בנזימן, 'הייתה חזרה מדויקת על התנהגותו בעבר. כך נהג בקיביה, בקלקיליה, במיתלה, בגבול הצפון בראשית שנות השישים וכן במלחמת יום הכיפורים'.¹¹¹ בספר **מלחמת שולל** ציינו גם המחברים זאב שיף ואהוד יערי את פעולת קיביה כמקרה שבו חרג שרון מההוראות שניתנו לו. לטענתם - שבעניין זה כמו שראינו למעלה היא אינה נכונה - פוצץ שרון בתים רבים בכפר בניגוד להוראות. לדבריהם, 'קו ישר מוליך מהריסתה של קיביה [...] ולהרס שחוללה ישראל בבירתה של לבנון'.¹¹² במקום אחר ציין בטעות גם ההיסטוריון אורי מילשטיין את פעולת קיביה כדוגמה למקרה שבו חרג שרון מהפקודות שניתנו לו ואף השתיק את אלה שתהו על מעשיו ועל כוונותיו לפוצץ בתים רבים בכפר.¹¹³ יש לציין כי אף שתיאור פעולת קיביה בשני ספריו של מילשטיין שראו אור בשנת 1968, על יחידה 101 ועל הצנחנים, דומה למדי לתיאורו את הפעולה בשנות השמונים, הדברים לעיל, שנאמרו בשנות השמונים, נעדרו מספריו בשלהי שנות השישים.¹¹⁴

110 'שרון: חיי אדם הם הערך העליון - כך חונכנו וכך חונכנו', **ידיעות אחרונות**, 16.11.1984; בועז עברון, 'השור בחנות הטלוויזיות', **ידיעות אחרונות**, 23.11.1984; 'ההתגוששות בין שרון לטיים באה לקיצה', **מעריב**, 23.1.1986; דן, **בסודו של אריאל שרון**, עמ' 159-155; Sharon, *Warrior*, p. 528.

111 בנזימן, **לא עוצר באדום**, עמ' 264.

112 שיף ויערי, **מלחמת שולל**, עמ' 115. בני מוריס מציין כי בן-גוריון, לבון (ממלא מקום שר הביטחון), מקלף (הרמטכ"ל) ודיין (ראש אג"ם) החליטו כי 50 מתוך 280 בתי הכפר יפוצצו. בנוסף, בפקודת המבצע שהועברה לשרון מפקוד מרכז דובר על 'הרס ופגיעה מקסימאלית בנפש'. בפועל פוצצו 45 בתים, בהתאם לכוונת מקבלי ההחלטות: מוריס, **מלחמות הגבול**, עמ' 275-277; רס"ן אלכס שרון, 'פקודת מבצע שושנה', לעיל הערה 13.

113 אורי מילשטיין, 'חסמב"ה 53', **מוניטין**, אוגוסט 1983. מובא גם בספרו שראה אור שנתיים לאחר מכן: מילשטיין, **ההסטוריה של הצנחנים**, א, עמ' 228.

114 הנ"ל, **מלחמות הצנחנים**, עמ' 27-30; הנ"ל, **יחידה סודית קומנדו 101**, רמדור, תל אביב 1968.

אירועי המלחמה והספקות באשר למוסריותם של חיילי צה"ל בלבנון וכן התפקיד שמילאו במלחמה שר הביטחון שרון והרמטכ"ל איתן, שהיה מפקד פלוגה ה' בגדוד 890 של הצנחנים בתקופת פעולות התגמול, השפיעו על הדרך שבה הוצגו פעולות אלה לאחר שנים. אף שאחדים דבקו במיתוס בדבר מוסריותו של צה"ל גם בתקופת פעולות התגמול בכלל ובפעולת קיביה בפרט, אחרים ערערו עליו וייחסו את שורשי חוסר המוסריות בהווה לתקופת פעולות התגמול ולערכי הלחימה שנקבעו אז. מאמציו של שרון לשנות את תדמיתו בפרשת קיביה לא צלחו, ואירועי סברה ושתילה כמו נתנו תוקף לתדמית שנוצרה לו בגין פעולת קיביה.

התמורות בערכיה ובזהותה של החברה הישראלית במהלך מלחמת לבנון וכתוצאה ממנה, נוסף על הדרך שבה נתפסה דמותו של שרון, השפיעו אף הן על הזיכרון הציבורי את אירועי שנות החמישים. הערעור על ההיסטוריה הרשמית, על המיתוסים הציוניים ועל הנרטיב הציוני צבר תאוצה באקדמיה הישראלית, בספרות היפה, באמנות ובקולנוע, וניתן בהם ביטוי לערעור על חוויית המלחמה, על אתוס עדיפות הלאום על הפרט ועל מוסריותה של המלחמה.¹¹⁵ דימויה של מלחמת לבנון כמלחמת ברה וכוזאת שנהרגו בה קרבנות שווא, הירידה באמון שחש הציבור כלפי ההנהגה המדינית והתפיסה שהמאמץ הלאומי כבר איננו בהכרח מאמץ קולקטיבי – כל אלה יצרו קרע בין המערכת הצבאית לזו האזרחית, וזה הביא לידי ירידה במוטיבציה לשרת בצבא.¹¹⁶ זאת ועוד, בתקופה זו התרחב השסע בין נצים ליונים בחברה הישראלית, חל כרסום באתוס הביטחון הלאומי, ואתוס אחר – אתוס השלום וההידברות, שדחק את האתוס הביטחוני – עלה. ראייה לכך הן תנועות המחאה הרבות שיצאו נגד המלחמה בלבנון והקריאה להגיע להסדר עם הפלסטינים. באותה התקופה רבו גם הקולות שקצו בסיפורי גבורה על מלחמה ועל הרג, ואלה ערערו הן על הצורך בהם והן על מה שסימלו.

דומה שמלחמת לבנון ואילך התקבעה פעולת קיביה בשיח הציבורי ובזיכרון הציבורי כפעולה פסולה מיסודה שבה נהרגו אזרחים רבים בזדון, באחריותו הישירה של שרון וכפועל יוצא של אישיותו והתנהלותו הכוחנית, הבלתי ממושמצת והנכלולית כמו שזו התגלתה גם במלחמת לבנון. מאמציו של שרון לשנות תדמית זו לא צלחו.

115 אלמוג, פרידה משרוליק, עמ' 797; ערן קפלן, 'על אופקים חדשים לדיון הציוני', אלפיים, 33 (2008), עמ' 59; יעל גילעת, 'דור שנות השמונים באמנות בישראל', דברים (2009), עמ' 62-67; שולמית אלמוג, 'משפט בסרטי צבא ישראלים: כרונולוגיה של העדר', משפט ועסקים, י (2009), עמ' 258. עוד על מגמות אלו בקולנוע ראו: אלה שוחט, הקולנוע הישראלי: היסטוריה ואידאולוגיה, ברירות, תל אביב 1991.

116 דרורי (לעיל הערה 93), עמ' 318; ליסק, עיונים בהיסטוריה, עמ' 447; Efraim Inbar, 'Attitudes Toward War in the Israeli Political Elite', *Middle East Journal*, 44 (1990), p. 432.

סיכום

השימוש שנעשה באירועים משנות החמישים כדי לתקוף את לבון בשנות השישים ואת שרון בשנות השמונים מלמד על היחס הדיאלקטי בין אירועי העבר לאירועי ההווה. השימוש באירועי העבר מלמד כי אלה השתמשו בזיכרון הציבורי וכי מי שהזכירו אותם ידעו זאת וביקשו להשתמש במצע מוכר כדי להוכיח את טיעוניהם באשר להתנהלותם בהווה של לבון מזה ושל שרון מזה. בה בעת השפיעו אירועי ההווה והפרשנות שניתנה להם על היחס הציבורי אל אירועי העבר, ובמקרה של שרון האירו אותם באור שלילי.

בשנות השישים עסק הדיון בעיקר במלחמת הגרסאות שהצית בן-גוריון ובשאלה האם לבון הוא שהורה על רצח האזרחים בפעולת קיביה והאם ידע בן-גוריון מראש על הפעולה העתידה להתקיים. דיון במהותה של הפעולה כמעט שלא היה. לאחר מלחמת יום הכיפורים לעומת זה צפה ועלתה ביתר שאת שאלת טוהר הנשק.

את השינוי ביחס לפעולת קיביה יש לייחס לא רק לדמותם ולאופיים של האישים שעמדו במרכז הפרשה, אלא גם לשינוי בערכיה ובזהותה של החברה הישראלית בנושאים של מוסר. בשנות החמישים שלטה בדעת הקהל הישראלית הגישה האקטיביסטית, שכן זו תאמה את אחד הנרטיבים המרכזיים של התרבות הלאומית הישראלית ('העברי החדש') ואת תבניות ההתנהגות הדומיננטיות בחברה. הגישה המתונה, לעומת זאת, נותרה נחלתם של חוגים מצומצמים. מאמצע שנות השישים, וביתר שאת בשנות השבעים והשמונים, חלו תמורות בתפיסותיה ובערכיה של החברה הישראלית, בין היתר בעקבות מלחמת ששת הימים, מלחמת יום הכיפורים, הסכם השלום עם מצרים ומלחמת לבנון הראשונה: האמון במערכת הביטחון פחת, והאמונה ביכולתה של העצמה הצבאית לפתור את הסכסוך הישראלי-ערבי דעכה. המחלוקת בין נצים ליונים החריפה, הפטריוטיזם הישראלי התמתן, והמסרים הפטריוטיים הצינוניים, הקולקטיביסטיים והמוסדיים הומרו במסרים רב-תרבותיים, אינדיבידואליסטיים ואף חתרניים. ריבוי הקבוצות והשסעים בחברה הישראלית והמעבר מאתוס של חברה חלוצית לאתוס של חברה צרכנית ותקשורתית הביאו אף הם לידי שינוי בערכיה של החברה הישראלית. כל אלה באו לידי ביטוי בשיח הציבורי על הפעולה ובשינוי שחל ברבות השנים ביחס הציבורי אליה: מפעולה מקובלת, נסלחת ואולי אף מעוררת הערכה, לפעולה שלילית, בלתי מוסרית ובלתי לגיטימית.

רשימת קיצורים

- אב"ג - ארכיון בן-גוריון, המכון למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר
אב"ג, א"צ - ארכיון בן-גוריון בארכיון צה"ל
א"ג - ארכיון גנזים
אה"ע - ארכיון תנועת העבודה, מכון לבון, תל אביב
א"ז - ארכיון ז'בוטינסקי, במכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב
אי"ט - ארכיון יד טבנקין, רמת אפעל
מילא"ה - המרכז הישראלי לתיעוד אמנויות הבמה, אוניברסיטת תל אביב
א"כ - ארכיון הכנסת
אל"ח - ארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילין, אוניברסיטת תל אביב
אממ"ב - ארכיון מרכז מורשת מנחם בגין, ירושלים
אמ"ע - ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת, בית ברל
א"צ - ארכיון צה"ל, תל השומר
אצ"מ - הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
אק"מ - ארכיון הקיבוץ המאוחד, יד טבנקין, רמת אפעל
אש"צ - ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה
את"ה - הארכיון לתולדות ההגנה, תל אביב
א"מ - ארכיון המדינה, ירושלים
FRUS – Foreign Relations of the United States
NA – National Archives, College Park, Maryland
PRO – Public Record Office

רשימת משתתפים

אוניברסיטת תל אביב	יעל דר
אוניברסיטת בר-אילן	תמר וולף-מונזון
מבוא חורון	אפרת זקבך
אוניברסיטת בר-אילן	נעמה טייטלבוים-קריא
אשדוד	אביחי כהן
אוניברסיטת בר-אילן	יוסי כץ
אוניברסיטת בר-אילן	הילדה נסימי
אוניברסיטת בר-אילן	יצחק פס
המכללה האקדמית גליל מערבי	אנה פרשיצקי
אוניברסיטת בר-אילן	לריסה רמניק
האוניברסיטה העברית בירושלים	אסף שלג